

UDK 342.843 (497.15)» 1920.11.28.«

Nusret Šehić

IZBORI ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE (28. novembar 1920)

Gotovo dvije godine trebalo je da protekne od stvaranja Kraljevine SHS da bi se objavili izbori za Ustavotvornu skupštinu zakazani za 28. novembar 1920. godine. Nije se, prema tome, mogla realizovati odluka Privremenog narodnog predstavništva da se isti izbori treba da održe šest mjeseci od saziva tog privremenog najvišeg predstavničkog tijela zemlje. Niz okolnosti je uticalo na ovo odlaganje. Svakako je to na prvom mjestu činjenica da su se u okvirima novostvorene Kraljevine našle po prvi put ujedinjene zemlje koje su do tada imale svoj različiti istorijski put i istorijske sudbine koje su odredile njihovu različitu društveno-političku, ekonomsku i kulturnu tradiciju. Iz svega toga proizašle su različite protivrječnosti koje se nisu mogle samim činom ujedinjenja prevazići, mada su od početka bile došle do izražaja snažne tendencije da se, ako ne zanemare, ali svakako potisnu u pozadinu sve istaknute različitosti koje će sam život u okvirima jedne unitaristički koncipirane državne zajednice potpuno izbrisati. Ne može se osporiti činjenica da su u poratnim godinama takva shvatanja kod onih u čijim rukama je bila sudbina zemlje bila najglasnija i davala ton ukupnim kretanjima.

Novostvorena Kraljevina nije mogla brzo i radikalno konsolidovati vlast buržoazije, koja se nametnula kao odlučujući društveni či-

nilac, jer zemlja se općenito suočila u prvim poslijeratnim godinama s mnogo teškoća i problema. Četvorogodišnji rat razorno je uticao na privredu zemlje. Opšta nestašica, koja je imala za svoju popratnu pojavu glad i masovne bolesti, bila je dobra podloga za lijeva radikalna mišljenja i raspoloženja u narodu, koja su još više potencirana dubokim revolucionarnim promjenama u Sovjetskoj Rusiji i susjednoj Mađarskoj. Nije bilo oportuno žuriti s izborima za Ustavotvornu skupštinu u uslovima porasta političkog uticaja Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), koji je bio evidentan i na prvim općinskim izborima u zemlji, održanim u proljeće 1920. godine, prvo u Hrvatskoj, a zatim u avgustu iste godine na tlu Srbije, Crne Gore i Makedonije. Komunisti su tada dobili imponentan broj glasova u nizu opština u zemlji, a u pojedinim se pojavljuju i kao najjača politička formacija. To, svakako, nije bila dobra preporuka tadašnjim nosiocima vlasti da požuruju izbore za Ustavotvornu skupštinu.¹⁾ Doduše, vladajuća Demokratska stranka požurivala je sa svoje strane održavanje izbora za Ustavotvornu skupštinu, računajući da će, koristeći mehanizam državnog aparata, onemogućiti opoziciju, kako iz redova građanskih političkih stranaka, tako i KPJ. Ona je tada u vladi imala važne resore Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva za agrarnu reformu i Ministarstva financija, a u izbornoj agitaciji istakla je kao najvažnija tri pitanja: unutrašnje uređenje zemlje, agrarnu reformu i aktivnost na suzbijanju uticaja KPJ. Upravo ova vladajuća stranka bila je tada najснаžniji zagovornik uzakonjenja putem Ustavotvorne skupštine jedinstvene države, »... bez ikakvih istorijskih, plemskih, verskih i pokrajinskih razlika.«²⁾

U Bosni i Hercegovini u toku 1919. godine, a takođe i u prvoj polovini 1920. godine, vladale su veoma nesređene prilike. Njene granice prema Crnoj Gori, a dijelom i prema Hrvatskoj bile su u to vrijeme stalno izložene otvorenim sukobima i napadima. Napadi iz susjedne C. Gore, najčešće motivisani pljačkom i otimačinom, ali i određenim političkim ciljevima i interesima, nisu prestajali kroz cijelu 1919. i prvu polovinu 1920. godine. Zbog toga su u graničnim kotarima Foča, Bileća i Gacko bile stalno angažirane naoružane jedinice žandarmerije, specijalnih krstarećih odjeljenja, a dijelom i jedinice redovne oružane vojne snage. Vlasti su na tom području morale pribjeći i podjeli oružja »pouzdanijim« i »sigurnijim« seljacima, kako bi i na taj način suzbijali napade komita i naoružanih pljačkaških grupa. U pojedinim graničnim kotarima bilo je u to vrijeme

¹⁾ Dr Branislav Gligorijević, Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Institut za savremenu istoriju, eBograd 1970, str. 185. — U Bosni i Hercegovini opštinski izbori održani su tek 1928. godine. Oni su bili stalno odlagani iako su stranke opozicije stalno podsticale njihovo održavanje.

²⁾ Isto, str. 189.

proglašavano i vanredno stanje, a u čajničkom kotaru i prijeki sud.³⁾ Stalni napadi na pomenute granične kotare prema Crnoj Gori držali su tamošnje stanovništvo u stalnom strahu. Iako je tamošnje muslimansko stanovništvo bilo najviše na udaru, žrtve tih napadača, ipak, nisu uvijek birane, jer su s muslimanskim porodicama, stradale često i hrišćanske, posebno imućnije porodice. Pljačkaška aktivnost s područja Crne Gore posebno se intenzivirala u zimskim mjesecima 1919/1920, a aktivnost žandarmerija pokazivala se neefikasnom samom činjenicom što su njihove stanice bile locirane na velikoj međusobnoj udaljenosti. Crnogorskim komitama išlo je naruku i to što su u tamošnjem hercegovačkom stanovništvu imali dosta svojih jataka.⁴⁾ Kako je već istaknuto, pomenuti napadi na granična područja između Crne Gore i Hercegovine bili su i politički motivisani, jer su na područje Hercegovine stizali agitatori kralja Nikole, koji su tu nastojali da prošire krug pristalica svrgnutog crnogorskog monarha. Taj momenat je, svakako, uticao da se, uz žandarmeriju i specijalna krstareća odjeljenja, na suzbijanju aktivnosti crnogorskih komita angažuju i jedinice redovne vojske.⁵⁾ I zapadno granično područje Bosne i Hercegovine, u prvom redu bihački i bosanskonovski srez, izloženi su, doduše ne takvih razmjera kao na granici prema Crnoj Gori, organizovanim napadima pljačkaških grupa s područja Hrvatske. Među tim napadačima bilo je dosta »Bosanaca« obučenih u austrijske vojničke uniforme i naoružanih, takođe, austrijskim vojničkim puškama i drugim oružjem.⁶⁾ Motivi su pljačka i nasilje koje imaju za posljedicu stalnu uznemirenost u tom dijelu bosanskohercegovačkog stanovništva.

Nestabilnost prilika u zemlji bila je uslovljena u dobroj mjeri i velikim nestašicama osnovnih životnih namirnica i to je dobijalo poslije rata takve razmjere da se pitanje snabdjevanja stanovništva hranom ispostavilo kao najvažniji zadatak novostvorenih organa vlasti. Nestašica hrane nije jednako pogađala sve dijelove zemlje. U pojedinim krajevima, posebno žitorodnim, kao što su Bačka, Banat, pojedinim dijelovima Slavonije, imali su hrane i za izvoz, dok su, opet, neki dijelovi zemlje, kao što su Dalmacija, Srbija, Slovenija i Bosna i Hercegovina bili u strašnoj oskudici.⁷⁾ Sa svim ovim nedaćama išle su i elementarne nepogode koje su, na primjer, na prijelazu iz 1919. u 1920. godinu omele pravovremeno zasijavanje polja. Na području nekih srezova Bosne i Hercegovin (posebno u Hercegovini) harala je u pravom smislu glad. Proinet životnim namirnicama ograničavao

³⁾ Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, prezidijal, br. 9803/1920. — Dalje ABH, FZVS).

⁴⁾ Isto, prez. br. 1145/20.

⁵⁾ Isto, prez. br. 294/20.

⁶⁾ Isto, prez. br. 5877/20.

⁷⁾ Dr Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke partije (komunista) 1. XII. 1918—20. IV. 1919. *Istorija XX veka, Zbornik radova I*, Bgd. 1959, str. 31—32.

se u okviru jednog sreza, pa i uže, jer se takvim zatvaranjima željelo sačuvati postojeće rezerve hrane. Takva ograničavanja nisu imala nikakav zakonski osnov i to je išlo na ruku trgovcima — prekupcima i, uopšte, špekulantima.⁸⁾

Prvi parlamentarni izbori pripremali su se u uslovima kada je na dnevnom redu bilo vrlo akutno agrarno pitanje, čije se rješavanje odugovlačilo i u najvećoj mjeri ispolitiziralo. Ono će imati važno mjesto u političko-propagandnoj izbornoj aktivnosti pojedinih političkih organizacija i snaga, u prvom redu Jugoslovenske muslimanske organizacije, Zemljoradničke stranke, a takođe i ostalih stranačkih organizacija. U kojoj mjeri je to pitanje u ovo vrijeme bilo politički aktuelno i koliko je pojedinim stranačkim organizacijama bilo stalo da se prikažu zastupnicima interesa seljaštva pokazuje, između ostalog, i to da su one i u samom svom nazivu to nastojale naglasiti. Tako se na političkoj sceni pred izbore pojavljuju političke stranke pod sljedećim nazivima: Savez težaka (kasnije Zemljoradnička stranka), Muslimanska težačka stranka, Hrvatska težačka stranka, Hrvatska pučka stranka i Hrvatska agrarna stranka. Svaka od pomenutih stranaka u svojim političkim programima dale su agrarnom pitanju istaknuto mjesto. U odnosu prema agrarnom pitanju posebno su došle do izražaja političko-stranačke zaoštrenosti u stavu prema rješavanju beglučkog pitanja. Seljaci su tražili ne samo beglučko zemljište, već i sve zgrade i čardake na tom zemljištu. Uzurpiranje tog zemljišta uzimalo je široke razmjere.

Nemiri seljaka u nizu srezova protiv plaćanja poreskih obaveza takođe su davali obilježje ovim prilikama pred prve parlamentarne izbore. Porez se u dosta slučajeva utjerivao presijom vlasti, tj. uz pomoć žandarmerije. To se odnosilo kako na paušal, tako i na zemljarinu koja se u to teško vrijeme uvećavala četvorostruko.⁹⁾ Povećanje poreza koristile su pojedine političke stranke za svoje političke potrebe. Opozicione stranke podsticale su seljake protiv tih vladinih mjera. U travničkom okrugu, jakim žandarmerijskim snagama ugušeni su seljački nemiri izazvani poreskom politikom vlasti. Protesti protiv poreske politike zabilježeni su i na području Varcar-Vakufa (Mrkonjić-Grada) i Livna.¹⁰⁾ U poratnim godinama uzimao je dosta zabrinjavajuće razmjere otpor regrutaciji i služenju vojske. To je naročito dobilo širi značaj na području Hercegovine i tek potkraj 1920. godine to pitanje nije više toliko aktuelno, što je na svoj način govorilo da se i postojeća vlast donekle konsolidovala. U kotaru Konjic pozivu na vojnu vježbu za 12. septembar 1920. odazvalu se samo 70%, a od ovog broja u transportu za Mostar pobjeglo je kućama još 30%. Slično se konstatuje i za ljubuški kotar. Bilo je i pojava

⁸⁾ ABH, FZV, prez. br. 206/20 od 6. 1. 1920.

⁹⁾ Isto, prez. br. 11495/20.

¹⁰⁾ Isto, prez. br. 11278/20.

vojnih bjegunaca koji su odbjegli naoružani u šume i odatle napadali »financijsku ophodnju«. Pozivi za vojnu obavezu morali su biti sistirani i tek tada se, prema izvještaju okružne oblasti Mostar, »svijet smirio«.^{10a)} Razlozi ovom negativnom odnosu prema vojnoj službi bili su u tome što su pozivi upriličeni u vrijeme najvećih poljodjeljskih radova i što u susjednoj Dalmaciji nije bilo u to vrijeme regrutovanja i poziva na vojne vježbe.

U ovo prelazno vrijeme, konsolidaciju prilika u zemlji otežavalo je, pored ostalih, dobrovoljačko pitanje. Dobrovoljci se u ovo vrijeme pojavljuju kao nezadovoljan i buntovan elemenat koji uzima aktivnog učešća u rješavanju niza važnih društveno-ekonomskih i političkih pitanja. Njihov broj u BiH kretao se oko 11.000. Oni su aktivni u rješavanju agrarnog pitanja, u djelatnosti aprovizacionih ureda i u nastojanju da fungiraju kao svojevrsni organi vlasti. Posebno su bili aktivni u uzurpaciji beglučkih imanja i beglučke zemlje. Bilo je otvorenih sukoba vlasti i dobrovoljaca, a u nekim slučajevima oni su smjenjivali općinska vijeća. Vlasti su poduzimale određene mjere da suzbiju aktivnost dobrovoljaca u tom pravcu i one priznaju da se dobrovoljci nameću kao vlast, da su u funkciji »privremenih žandarina«, samo što se uniformom nešto od njih razlikuju.¹¹⁾

I činovničko pitanje nametnulo se u ovo vrijeme kao veoma aktuelno, s obzirom na činjenicu da je dobar broj ranijih činovnika stare austrougarske uprave ili umirovljen ili je napustio zemlju, a preostalo i novo činovništvo našlo se u dosta nezavidnom materijalnom položaju. Slabo plaćeni činovnici postali su podmitljivi i skloni korupciji i sa znatno nižim obrazovnim nivoom u odnosu na činovništvo bivše austrougarske uprave.¹²⁾

Svi navedeni problemi pritiskali su društvo i to nije bilo bez odraza na ukupno raspoloženje stanovništva pred izbore. Najveći broj izvještaja s terena ukazivao je na slab interes za izbornu agitaciju pojedinih političkih stranaka, političku pasivnost u širim slojevima i gotovo totalnu neupućenost u izbornu tehniku.

Izborni zakon na osnovu koga su sprovedeni prvi parlamentarni izbori u novostvorenoj Kraljevini SHS obnarodovan je u *Službenim novinama* 3. septembra 1920. godine.¹³⁾ U opštim odredbama ovog zakona se utvrđuje da će Ustavotvorna skupština raditi dok ne donese ustav, kao i one zakone koji su u neposrednoj vezi s ustavom i zakonom finansijske prirode. Proglašavanjem ustava prestaje njen rad i nastavlja rad kao Zakonodavna skupština. Prema tome, jednim izborima izvršio bi se izbor Ustavotvorne skupštine i obične skupštine i ta čudna odredba pravdala se »izvanrednim prilikama« u zemlji.

---

^{10a)} Isto.

¹¹⁾ Isto, rpez. br. 5114/20 i prez. br. 5450/20.

¹²⁾ Isto, prez. br. 9323/20.

¹³⁾ Izborni zakon, Državna štamparija Kraljevine SHS, Beograd, 1920.

Zakonodavna skupština imala je zadatak da odmah po izglasavanju ustava donese niz zakona kojima bi se učvrstio građanski poredak.¹⁴⁾

U Bosni i Hercegovini, kao i u Srbiji, prema Izbornom zakonu podudarali su se izborni okruzi s administrativnim, dok su u Hrvatskoj i Slavoniji županije činile izborne okruge. Slovenija je kao cjelina činila jedan izborni okrug. Takođe i Crna Gora, dok su u Dalmaciji oblasti okružnih sudova Kotor, Dubrovnik i Split činili jedan, a Šibenik i Zadar drugi izborni okrug. U okviru jednog izbornog okruga, na 30.000 stanovnika birao se jedan poslanik. U okviru jednog izbornog okruga mogao se birati još jedan poslanik, ako se utvrdi da u njemu ima višak stanovništva veći od 17.000 stanovnika. Po Izbornom zakonu, pravo glasa imao je svaki muškarac s navršenom 21 godinom života, dok aktivni oficiri i oficiri u »nedjeljstvu«, kao i vojnici pod zastavom nisu imali pravo glasa. Žene, takođe, nisu imale pravo glasa, iako se prvim projektom izbornog zakona koji je izradila demokratsko-socijalistička vlada predviđalo da im se to pravo dodijeli. Kandidat za narodnog poslanika morao je imati navršених 25 godina života, da je građanin Kraljevine SHS i da stalno živi i radi u zemlji. Izborni zakon takođe je propisao da na svakoj kandidatskoj listi mora biti i po jedno lice koje, pored opštih uslova, mora imati završen fakultet ili završenu stručnu školu koja je u rangu fakulteta. To je, tzv. kvalifikovani poslanički kandidat i ta odredba preuzeta je iz srpskog izbornog zakona. Činovnici i svi oni koji su zaposleni u državnoj službi mogli su se kandidovati za narodnog poslanika, ali tim činom gube svoj dotadašnji položaj u državnoj vlasti. Izuzetak u tome su ministri i profesori pravnog fakulteta. Utvrđivanje kandidat-ske liste vršilo se prema sljedećoj proceduri: najmanje 100 birača mogu u svom izbornom okrugu predložiti poslaničkog kandidata. Kandidat se smatra izabranim ukoliko ispunjava izborni količnik. Izborni količnik se utvrđuje na taj način što se broj glasača prema biračkim spiskovima podijeli s brojem poslanika koji ispunjavaju opšte uslove određenog okruga ili grada. Ostatak iz te podjele čini količnik. Poslanički kandidat s posebnim uslovima smatra se izabranim ako se nalazi na listi koja je dobila najveći broj glasova.¹⁵⁾

Svim kotarskim odborima bilo je naloženo da se upoznaju s Izbornim zakonom. Ispostavilo se da ima dosta nejasnih pitanja u pogledu pojedinih odredaba ovog zakona i da se u njegovoj primjeni otvara više dilema. Tako se postavilo pitanje da li u biračke spiskove treba unositi đake i studente koji su navršili 21 godinu života, zatim finansijske stražare, koji su tretirani kao vojnici »pod barjakom«.¹⁶⁾

---

¹⁴⁾ Detaljnu analizu i ocjenu Izbornog zakona dao je B. Gligori-jević u svom djelu Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919—1929, Beograd 1979, str. 67—73.

¹⁵⁾ Navedeni Izborni zakon, Bgd. 1920; B. Gligorijević, navedeno djelo str. 72.

¹⁶⁾ ABF, FZVS, prez. br. 8909/20.

Dilema je bilo i druge vrste. Tako se okružnicom Ministarstva unutrašnjih poslova nalagalo da u skladu s članom 9. Izbornog zakona »Njemce, Mađare, Talijane, Rumune i Jevreje« ne treba unositi u biračke spiskove. To je unijelo prilično zabunu, naročito što se tiče Jevreja koji su oštro protestovali u nizu mjesta Bosne i Hercegovine zašto im se uskraćuje »... temeljno građansko pravo izbora za Ustavotvornu skupštinu«, jer su smatrali da to nije u skladu s Izbornim zakonom koji je usvojen od strane Privremene narodne skupštine. Oni su, vjerovatno, pri tome imali u vidu onaj stav istog zakona u kome se ističe da se izuzetak, u pogledu navedenih pripadnika nacionalnih manjina, kojima se uskraćuje biračko pravo, čini kod manjina slovenskog porijekla, kao i onih pripadnika manjina koji su naturalizovani u Slovene, odnosno deklarirali se kao Srbi, Hrvati i Slovenci. Inače, uskraćivanje biračkog prava pripadnicima manjina vlada je okarakterisala kao privremenu mjeru, motivisanu razlozima državne sigurnosti. Ono je, inače, dato pripadnicima manjina slovenske narodnosti, Česima, Slovencima, Poljacima, Rusinima, Bugarima i Albancima koji, među pobrojanim, jedino nisu slovenskog porijekla.^{16a)} Jevreji su protestovali što se uopšte pravi razlika između njih i ostalih državljana Kraljevine i naglašavali su svoju vezanost za rodnu grudu, tj. za Bosnu i Hercegovinu.¹⁷⁾ Zbog svega toga i vlada u Beogradu i Zemaljska vlada u Sarajevu bile su prinudene da izdaju dodatna objašnjenja koja, u početku, nisu bila dovoljno precizna, jer su otvarala mogućnost za njihovu različitu interpretaciju. Nije bilo dileme u tome da oni Jevreji koji su strani podanici ne dolaze u obzir da se uvode u biračke spiskove. Lokalne vlasti bile su dužne da utvrde među ostalim Jevrejima »... da li su se njihovi preci ili oni sami naturalizovali i kao Srbi ili Hrvati deklarirali pa kao takvi se priznaju u društvu i od vlasti«. U svim sumnjivim slučajevima treba da bude presudno da li se u jevrejskim porodicama i društvenom životu »... više govori narodni jezik ili strani«. Jevreje u Bosni i Hercegovini to nije zadovoljilo, pa su nastavili s protestima.¹⁸⁾ U instrukciji ministra Draškovića od 22. oktobra ponovno se insistira na tome da Jevreji treba da znaju naš jezik i da se njime služe kao narodnim jezikom. A u slučaju da oni naš jezik ne znaju i ne služe se njime, »... takvima se ne priznaje biračko pravo, jer je najverovatnije da oni neće u Bosni ostate no da će se koristiti pravom koje im daje ugovor sa Austrijom«. ¹⁹⁾ Kako se u praksi tražilo od Jevreja da se izjasne kao Srbi ili Hrvati, pa tek na osnovu toga da mogu biti uvedeni u birački spisak, ministar Drašković je ponovno urgirao, pozivajući se na svoju gore navedenu instrukciju, uz objašnjenje da lokalne vlasti treba da same ocijene da li su se Jevreji »... prilago-

---

^{16a)} Kao napomena 13; Nav. djelo B. Gligorijevića str. 70.

¹⁷⁾ Isto, prez. br. 10367/20.

¹⁸⁾ Isto, prez. br. 9943/20.

¹⁹⁾ Isto, prez. br. 10572/20.

dili tamošnjim prilikama ili nisu i da li se saosjećaju kao Srbi ili Hrvati vezani za taj kraj, da nisu pripadali kakvoj stranoj našem narodu nacionalnoj organizaciji«. I ova dodatna instrukcija iz Beograda otvarala je mogućnost da lokalne vlasti, opet po svom nahođenju, ocijene da li su Jevreji ili nisu naturalizovani, a u tome se nisu mogle izbjeći i proizvoljnosti i subjektivne ocjene, pa i određene zloupotrebe.²⁰⁾

U pogledu utvrđivanja biračkih spiskova bilo je u praksi i nedoumica druge vrste. Bilo je pojava da se u spiskove unose umrla lica, a poseban problem je bio za one općine koje se još nisu bile organizovale, pa su se u takvim slučajevima birački spiskovi izlagali u kotarskom uredu. U pojedinim srezovima birački spiskovi uopšte nisu bili valjano sastavljeni, kao što je konkretno bilo na području travničkog okruga. Bilo je slučajeva da lica koja su odslužila vojni rok nisu bila zavedena u spisak, pa je zbog toga na sam dan izbora došlo do nesporazuma, pa i otvorenih sukoba.²¹⁾

Birački spiskovi u Bosni i Hercegovini sastavljeni su na osnovu popisa stanovništva iz 1910. godine. Tada je evidentirano ukupno 1,898.044 stanovnika. Po okruzima, ta slika je izgledala ovako:²²⁾

banjalučki okrug	403.817 hiljada stanovnika		
tuzlanski okrug	425.496	„	„
sarajevski okrug	288.061	„	„
bihački okrug	229.071	„	„
travnički okrug	284.561	„	„
mostarski okrug	267.038	„	„

Neposredno pred izbore vlasti su zvanično proklamovale slobodne izbore i slobodnu političku agitaciju. Tako su u Sloveniji bila ukinuta postojeća ograničenja za održavanje političkih zborova. Stjepan Radić, vodeća ličnost političke opozicije u Hrvatskoj, bio je neposredno prije izbora pušten na slobodu. U Bosni i Hercegovini zemaljska vlada izdala je naredbu od 22. oktobra 1920. godine, kojom se zabranjuje miješanje organa uprave i policijskim vlastima u izbornu agitaciju.²³⁾ Policijske vlasti dobile su, međutim, s najvišeg mjesta veoma određena povjerljiva uputstva da se energično obračunavaju s »antidržavnim« elementima, da suzbijaju njihovu aktivnost, da rasturaju sve one političke zborove na kojim bi se mogla čuti

²⁰⁾ Isto, prez, br. 10572/20.

²¹⁾ Isto, prez, br. 10925/20.

²²⁾ Isto, prez, br. 8909/20. Broj stanovnika prema gornjoj tabeli je na osnovu popisa stanovništva iz 1910. i dostavljen je Državnom odboru za sprovođenje izbora na njegovo traženje, kako bi se moglo odrediti koliko pojedini izborni okrug može birati poslanika.

²³⁾ Dr Tomislav Išek, Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature, Sarajevo, 1981. godine str. 114.

riječ protesta, neslaganja i nezadovoljstva s određenim mjerama i postupcima tadašnjih vlasti. Sve do pred same izbore HPSS nije smjela da održava javne skupštine i na njima propagira svoj politički program. Nije, stoga, bio rjedak slučaj da se državni službenici otvoreno angažuju za političke stranke na vlasti, da su izdavani nalozi općinskim knezovima i glavarima da pozivaju narod na zborove u organizaciji vladajuće Demokratske stranke, da su koristili razna sredstva da bi vršili uticaj na birače, zloupotrebljavajući, pri tome, svoj službeni položaj.²⁴⁾

U Bosni i Hercegovini, uoči izbora, građansko-politički život odvijao se unutar više stranačkih organizacija koje su bile u svom većem broju organizovane na nacionalno-vjerskoj osnovi. Prema tome, nastavila se tradicija u tom pogledu iz predratnog perioda. U izbore za Konstituantu stanovništvo Bosne i Hercegovine ušlo je, prema tome, politički pocjepano i podijeljeno. U predizbornoj agitaciji, u kojoj je snaždo došla do izražaja težnja svake pojedine političke organizacije da pridobije za sebe što veći broj pristalica, međustranački i uopšte politički odnosi su se snažno zaoštrili. Pojedine političke stranke nisu birale sredstva da svog političkog rivala diskvalifikuju i onemoguće. Osnovna pitanja u kojim su došla do izražaja različita stanovišta pojedinih političkih stranaka, a koja su u predizbornoj političkoj aktivnosti dominirala, odnosila su se na problem agrara i agrarne reforme, u pitanju unutrašnjeg uređenja države i položaja i statusa Bosne i Hercegovine u Kraljevini SHS. U odnosu prema ovim i nekim drugim pitanjima i prijedlozima za njihova rješavanja vršila se diferencijacija među strankama. Zavisno od toga u kojoj mjeri su se one međusobno u tim magistralnim pitanjima približavala ili udaljavala jedne od druge, stvarane su političke koalicije, odnosno protivnički tabori. Zanimljivo da gotovo sve političke stranke u BiH u predizbornoj političkoj aktivnosti nisu neku veću pažnju posvećivale ustavnom pitanju, niti su šire razmatrani i podvrgavani kritici ponuđeni nacrti ustava.

U izbornoj borbi na tlu Bosne i Hercegovine uzelo je učešća 10 političkih stranaka i političkih grupacija, od ukupno 22, koliko ih je bilo na području cijele zemlje. To su Radikalna stranka, Demokratska stranka, Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO), Savez težaka, Hrvatska pučka stranka (HPS), Hrvatska težačka stranka (HTS), KPJ Socijaldemokratska stranka odnosno politička grupacija oko lista *Zvono*, Muslimanska narodna organizacija i Srpska narodna organizacija (Čokorilova stranka). Ipak, najuticajnije među njima bile su Radikalna stranka, Demokratska stranka, zatim JMO, kao najuticajnija stranka bosanskohercegovačkih Muslimana, Hrvatska pučka stranka (HPS) i Hrvatska težačka stranka (HTS), koje su privukle najveći broj pristalica među Hrvatima. Neposredno pred izbore naglo je po-

---

²⁴⁾ Dr Branislav Gligorijević, navedeno djelo, str. 189.

rastao uticaj Saveza težaka. Od političkih organizacija koje su nalazile pristalice među radništvom, najuticajnija je bila KPJ.

Među navedenim strankama vodila se borba za dominantan politički uticaj. Svaka od navedenih stranaka istupila je u izborima sa svojim političkim programima i zasebnim kandidatskim listama. Iako je bilo nastojanja da neke od stranaka istupe sa zajedničkim listama, ipak do toga nije došlo, jer su svi takvi sporazumi završavani neuspjehom. U toku predizborne kampanje nisu sve stranke u izborima ispoljile niti jednak stepen političke organizovanosti, niti su razvijale sve oblike političko-propagandne aktivnosti. Nekim od njih je u toku izbora i nakon njih društveno-politički uticaj i ugled porastao, a neke su odmah nakon izbora nestale s političke scene.

Radikalna stranka na području Bosne i Hercegovine niti je žurila sa svojom izbornom političko-propagandnom aktivnošću, niti je nosioce kandidatskih lista tražila u redovima bosanskohercegovačkih radikala.²⁵⁾ U toku septembra i oktobra 1920. godine nema zapaženije političke aktivnosti ove stranke na prostoru Bosne i Hercegovine. I kada se to, na primjer, konstatuje za sarajevski okrug, onda izvjestilac to popraća komentarom kako pristalice ove stranke vjerovatno računaju da će »... uz pomoć Pašića i Protića sačuvati pristaše«.²⁶⁾ U tome sigurno ima dosta istine, jer su radikali u BiH u većini izbornih okruga za nosioce kandidatskih lista istakli svoje vodeće političke ličnosti (N. Pašića, M. Spaljkovića, L. Markovića i M. Vesnića), a samo su u dva izborna okruga nosioci lista bili domaći ljudi (M. Srškić i M. Pećanac). A da su radikali najviše računali na seljake kao biračku masu ilustruje podatak da je od ukupno 49 poslaničkih kandidata na listama ove stranke 22 bilo iz redova seljaka, ostalo su trgovci i činovnici. Naročito je velik politički adut ove stranke bio sam njen lider N. Pašić koji je u Bosni i Hercegovini, posebno u redovima njenog srpskog dijela stanovništva, uživao veliki ugled, o njemu se stvorio pravi mit i za njegovu ličnost vezivali su se svi najveći uspjesi, ne samo Radikalne stranke, već Srbije u njenoj novijoj istoriji.

U mjesecu novembru, kada su izbori zakazani, registrovani su i veći i organizovaniji politički zborovi ove stranke i u izornoj borbi angažuju se najistaknutije ličnosti iz redova radikala (N. Pašić, L. Marković, M. Vesnić i dr.). Ovdje ukazujemo na zanimljivu pojavu da su često skupovi radikala održavani zajedno sa skupovima demokrata i, prema tome, za razliku, na primjer od Srbije, ovdje se može govoriti o nekim oblicima političke saradnje ove dvije stranke, a ne

²⁵⁾ O učešću Radikalne stranke na izborima za Ustavotvornu skupštinu na području Bosne i Hercegovine vidi rad Tomislava Kraljačića, pod naslovom: Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za Ustavotvornu skupštinu, *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta* br. 5/1969, Sarajevo, 1969.

²⁶⁾ ABH, FZVS, prez. br. 11547/20.

snažnom rivalstvu kakvo je ono u to vrijeme u Srbiji. Radikalima se u Bosni i Hercegovini kao najozbiljniji politički protivnici pojavljuju Težačka organizacija, odnosno Savez težaka i Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO). Savez težaka je optuživan da svojom pojavom i djelatnošću razbija političko jedinstvo Srba u BiH. U stvarnosti, ova stranka smetala je radikalima što je svojim radikalnim programom za rješenje agrarnog, posebno beglučkog pitanja, ozbiljno ugrožavala politički prestiž Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini i nalazila, uglavnom, političke pristalice među Srbima, odnosno u srpskom seljaštvu. Vođstvo Radikalne stranke, odnosno radikalska vlada na selu sa S. Protićem inicirala je izmjenu 6. i 7. člana Beglučke uredbe i time dovela u pitanje podjelu beglučke zemlje težacima. Poznato je da su radikali, u načelu bili za očuvanje zemljišta malih posjednika, da su zazirali od radikalizma u rješavanju agrarnog pitanja i da su zagovarali otkupljivanje zemlje od bivših vlasnika, uz pravednu cijenu. Takvim stavom vođstva Radikalne stranke bosanskohercegovački radikali bili su dovedeni u nezavidnu situaciju, posebno u odnosu na Savez težaka. Očigledno da su radikali željeli pridobiti Muslimane, posebno njihov imućniji sloj za svoju politiku i to ima svoj kontinuitet još iz vremena kada su u Srbiji glavne smjernice njene politike određivane od strane M. Garašanina. Bilo je jasno da će se seljaci u izborima povesti za onom strankom koja će im pružiti najsigurnije garancije da će se njihovi zahtjevi u pogledu agrara najoptimalnije zadovoljiti. Tu garanciju sada im radikali nisu mogli pružiti. Stoga su radikali pribjegli nacionalističko-politički usmjerenom propagandi, koja se najkraće može sažeti u paroli »Srbi na okup«! Time se trebalo obezbijediti političko okupljanje Srba u BiH na nacionalnoj osnovi.²⁷⁾ U skladu s tim išla je teza o srpskom karakteru Bosne i Hercegovine, što se uklapalo u centralistički koncept državnog uređenja. Uoči izbora *Srpska riječ* je pisala »... da je Srbija zatekla poslije 40 godina u Bosni i Hercegovini 7% Srba, Bosna bi opet bila srpska.«²⁸⁾ U propagandnoj aktivnosti radikala nisu izostali zahtjevi za uspostavljanje velike Srbije, pa su u tome konkurisali Čokorilovoj stranci. Takva parola posebno se lansirala na selu, među seljacima. Ona se nudila i kao jedno od mogućih ustavnih rješenja, ukoliko Slovenci i Hrvati ne bi dali saglasnost na centralističku organizaciju države. A i u slučaju trijalističkog uređenja države BiH je trebalo da se nađe u sastavu velike Srbije. Radikali su posebno isticali svoj monarhizam i odanost dinastiji Karađorđevića. Antikomunistička propaganda bila je, takođe, važna stavka u ukupnoj predizbornoj aktivnosti. U tom pogledu tražilo se savezništvo sa svim ostalim građanskim strankama.²⁹⁾ Radikali su dosta pažnje posvetili

---

²⁷⁾ Dr Bogumil Hrabak, Radikali u Bosni i Srbiji o rešenju bosanskog agrara 1919—1920, *Istorija XX veka, Zbornik radova XII*, Beograd, 1972., str. 344.

²⁸⁾ *Srpska riječ*, br. 236 od 26. 11. 1920.

²⁹⁾ Navedeni rad T. Kraljačića str. 29.

borbi protiv JMO. Oni su nastojali suzbiti njen uticaj. Pored ostalog, oni su pomogli i podržavali formiranje, uoči izbora, političke grupacije Muslimana oko lista *Domovina* kojoj je na čelu bio Šenif Arnautović, istaknuta ličnost političkog života Muslimana pod austrougarskom upravom. U savezu s radikalima Arnautović je računao da će se lakše suprotstaviti snažnom uticaju JMO, koju je on, istovremeno, vidio ka smetnju Muslimanima »... da uđu u nacionalno-kulturno kolo naših sugrađana 'Srba i Hrvata'.«³⁰⁾

I *Demokratska stranka*, do pred same izbore, nije razvila zapaženiju političku aktivnost na tlu Bosne i Hercegovine. To je ona sebi, izgleda, mogla dozvoliti s obzirom na to da je, kao vladajuća stranka, u koaliciji s radikalima mogla iskoristiti aparat vlasti za vršenje pritiska na birače i suzbijanje aktivnosti glavnih političkih protivnika. Tek u toku oktobra 1920. godine zabilježeni su u pojedinim mjestima BiH politički zborovi ove stranke, ali se u cjelini može reći da je u redovima pristalica Demokratske stranke vladalo političko mrtvilo. U travničkom izbornom okrugu, okružna oblast konstatuje da poslanici ove stranke »... slabo su se prije raspisa izbora u narodu pokazivali i svoj program razvijali«. A sarajevski okružni načelnik navodi kako vođstvo Demokratske stranke »... nema pravog kontakta sa svojim pristašama... a izgleda vođstvu manjkaju materialna sredstva nužna za podupiranje svojih pristaša i agitatora.«³¹⁾ Nešto više inicijativa agitatori ove stranke ispoljili su u to vrijeme samo u mostarskom izbornom okrugu gdje su organizovani povjerljivi sastanci pristalica i aktivista ove stranke, kojom prilikom je zapaženiju aktivnost pokazivao Vasilj Grđić. On je nastojao ostvariti politiku saradnju sa Savezom težaka, kako bi se osigurao zajednički nastup demokrata i ove stranke na predstojećim izborima. Slične korake demokrati će poduzimati i na području bihačkog izbornog okruga.³²⁾

Neposredno pred izbore, to znači u toku novembra mjeseca, ima više podataka o propagandnoj političkoj aktivnosti demokrata i ona se najviše ispoljava u organizovanju predizbornih zborova. U tome se angažuju i pojedini prvaci stranke — Lj. Davidović (na području tuzlanskog izbornog okruga), prota D. Kecmanović (na području banjalučkog izbornog okruga) i neki drugi.³³⁾ U Bihaćkom izbornom okrugu demokrati organizuju predizborne zborove na kojima su prisutne i pristalice radikala. Birači kao da u prvo vrijeme nisu pravili razliku između ove dvije stranke.³⁴⁾ Zajednički nastupi na predizbornim skupovima radikala i demokrata zabilježeni su i u drugim područjima Bosne i Hercegovine. I radikali i demokrati u Bosni i Herce-

---

³⁰⁾ Navedeni rad B. H r a b a k a, str. 337.

³¹⁾ ABH, FZVS, prez. br. 11278/20.

³²⁾ Isto, prez. br. 11495/20.

³³⁾ Isto, prez. br. 12324/20 i prez. br. 11547/20.

³⁴⁾ Isto, prez. br. 11689/20.

govini većinu svojih pristalica nalazili su u redovima bosanskohercegovačkih Srba.

Težište političko-propagandne aktivnosti demokrati su koncentrisali na nekoliko pitanja. Ova stranka zalagala se za centralistički uređenu državnu organizaciju unutar koje treba da se brišu istorijske, plemenske, vjerske i pokrajinske razlike. Zavisno od područja u kojim je ova stranka razvijala svoju djelatnost, ovi stavovi su više ili manje ublažavani ili, pak, zaoštravani. Tako je na području Slovenije i Hrvatske njen stav o državnom uređenju dopunjavan tezama o oživotvorenju načela »širokih oblasnih samouprava« (Hrvatska) i isticanjem principa »autonomije« i »decentralizovane državne uprave (u Sloveniji). U propagandi ovog svog političkog programa na tlu Bosne i Hercegovine Demokratska stranka nije smatrala potrebnim da svoj dosta kruti centralističko-unitaristički koncept državnog uređenja ublažava i demokrati ovdje zagovaraju najotvorenije strogi centralizam i nacionalni unitarizam. Polazno stanovište je, pri tome, da jedinstvo našeg naroda treba da se sprovede stapanjem posebnih »plemenskih« individualiteta.³⁵⁾ U tome su stajališta bosanskih radikala približno jednaka njihovim. Od početka, Demokratska stranka je preko svog lidera S. Pribićevića išla na likvidaciju autonomnih prava pokrajinskih vlada, na sužavanje njihovih kompetencija. A u jeku izborne kampanje Demokratska stranka najoštrije je reagovala na zahtjeve za autonomnim uređenjem Bosne i Hercegovine, koji su najglasnije dolazili od strane vodstva JMO.

Važno mjesto u predizbornoj političkoj aktivnosti demokrata u BiH imalo je agrarno pitanje. Ova stranka najviše je zaslužna za donošenje prve beglučke uredbe od 14. februara 1920. godine i rješavanje agrarnog pitanja. Demokrati su tada stekli dosta pristalica u redovima bosanskohercegovačkih težaka. Međutim, uoči samih izbora, njihov ugled je vidno opao. To je bilo stoga što je ona u sporazumu sa radikalima pristala na izmjenu 6. i 7. člana Uredbe o beglucima. To je otvorilo Demokratskoj stranci put u vladu, gdje je ona dobila tri važna ministarska resora, ali se kompromitovala u očima seljaka koji se sada sve više okreću novostvorenoj političkoj stranci, Savezu težaka, koju će bosanskohercegovački težaci prihvatiti kao svoju. Demokratska stranka pokušala je neposredno pred izbore da nešto popravi svoj položaj i da vrati povjerenje težaka u njenu politiku. S tim u vezi su njena nastojanja da izazove krizu Vesnićeve vlade kako bi se opet predstavila pobornikom radikalnog rješavanja agrarnog pitanja. Izgledalo je da je ona na dobrom putu da svoj ugroženi položaj nešto popravi i da ostvari približavanje Savezu težaka i čak se sa ovom strankom pojavi na izborima sa zajedničkim kandidat-skim listama. Do tog, ipak, nije došlo, jer se Savez težaka odlučio da u izborima istupi sa svojim samostalnim kandidatskim listama.

---

³⁵⁾ B. Gligorijević, navedeno djelo, str. 189—190.

To je za Demokratsku stranku bio krupan politički neuspjeh, jer je ona imala znatne zasluge u stvaranju težačkog pokreta na tlu BiH, iz koga je izrasla Težačka organizacija, a iz ove posljednje izračće i posebna politička stranka — Savez težaka.³⁶⁾

Težačka organizacija u Bosni i Hercegovini nastala je neposredno nakon završenog rata, u uslovima naraslog težačkog pokreta koji je stavio na dnevni red rješavanje agrarnog pitanja. Bez ambicije da se afirmiše kao stranačka organizacija, ona se predstavljala kao staleški pokret koji je računao da će dobiti podršku, u prvom redu, Demokratske stranke i Radikalne stranke, koje su zauzimale poslije rata poziciju vladajućih stranaka. Posebno se, u tom pogledu, računalo na podršku Demokratske stranke, za čije vladavine je, kako je već navedeno, donesena Beglučka uredba od 14. februara 1920. godine. Kada je na inicijativu Protićeve vlade došlo do revizije Beglučke uredbе, odnosno njenog 6. i 7. člana, uz podršku Demokratske stranke, a što je značilo da se beglučki posjed izuzima iz kompleksa agrarne reforme, Težačka organizacija, razočarana takvim postupkom, donosi odluku o prerastanju njene organizacije u stranačku organizaciju. Takva odluka donesena je u junu 1920. godine. U rezoluciji Glavnog odbora Težačke organizacije navodi se sljedeće o razlozima stvaranja političke stranke Saveza težaka: »Devet mjeseci Težačka organizacija podsticala je političke stranke da pravedno riješe agrarno pitanje. Sve je bilo uzalud. Poslije ovakvog rđavog iskustva težak se više ne može uzdati u dosadašnje stranke nego se mora sam starati za svoju sudbu.«³⁷⁾ Radikalna stranka, a još više Demokratska stranka nastojale su da spriječe stvaranje jedne takve posebne težačke stranke. S pravom se pretpostavljalo da će ta nova stranačka formacija, koja u svom programu, u prvom redu, ističe zahtjev za radikalnim rješavanjem agrarnog, posebno u tom sklopu beglučkog pitanja, privući na svoju stranu seljaštvo, prvenstveno ono iz redova Srba, na koje su obje stranke računale kao na najvažniju društvenu podršku u predstojećim izborima. Ostali su bez efekta prigovori radikalna da se time razbija nacionalnopolitički front Srba u Bosni i Hercegovini. Prevagnulo je osjećanje u redovima srpskog seljaštva u Bosni i Hercegovini da su za njih u danom momentu u njihovom stranačko-političkom opredjeljenju važniji socijalno-ekonomski od nacionalnopolitičkih motiva. Zanimljivo je da se Savez težaka od trenutka konstituisanja pojavljuje kao inicijator pregovora s Muslimanskom težačkom organizacijom i Hrvatskom obnovom radi zajedničkog rada na jedinstvenom zemljoradničkom pokretu u zemlji. Ono što unosi ova stranka kao jednu novinu u odnosu prema ostalim građanskim strankama jeste njena krilatica: »Ne dijelimo se po vjerama nego po načelima«. I dalje: »Dijelimo se u napredne i nazadne a ne u vjere. Bliži nam je napredan čovjek iz druge vjere nego nazadan

³⁶⁾ Isto, str. 183—184.

³⁷⁾ *Težački pokret*, br. 9/I od 15. juna 1920.

iz svoje«³⁸⁾ Savez težaka svojom akcijom želi da zaštiti ne samo srpske kmetove, već sve jednako. Ali odziv, kako od strane Muslimanske težačke stranke, tako i od stranke hrvatskih političkih faktora, ostao je bez većeg efekta.³⁹⁾

U svojim redovima ova stranka okupila je, uglavnom, Srbe i srpsko seljaštvo i, de facto, u izborima se pojavljuje kao najozbiljniji rival Radikalnoj stranci, koja se do nastanka ove stranke smatrala neprikosnovanim političkim predstavnikom srpskog dijela stanovništva u Bosni i Hercegovini. U oktobru 1920, Savez težaka ostvaruje izborni sporazum sa Demokratskom strankom i Muslimanskom težačkom strankom. Platforma sporazuma o zajedničkom nastupu na izborima bila je sljedeća: državno jedinstvo, ustavna monarhija na čelu s dinastijom Karađorđevića, jedna skupština i jedna vlada za cijelu zemlju i rješavanje agrarnog pitanja na načelu da zemlja pripadne onom ko je obrađuje, da ne smije više biti kmetova ni beglučara i da seljak dobija zemlju bez plaćanja odštete.⁴⁰⁾ U tome je, upravo, sadržan politički program Saveza težaka pred izbore, kome treba još dodati stav da se Savez težaka zalagao za jedinstvenu državu po načelu jedan narod — jedna država. Savez težaka protivnik je naglašenom centralističkom ustrojstvu države i više je zagovornik jednog blagog oblika decentralizacije, tj. uspostave samouprave u oblastima kojima se ostavljaju samo oni poslovi koje im prepušta zajednička narodna skupština. Ova stranka izrazila se kao oštar protivnik federalističkog uređenja države. Zastupalo se mišljenje da federalističko ustrojstvo sa svim svojim konzekvencama vodi »komadanju« zemlje.

S obzirom na to da se Savez težaka konstituisao kao politička stranka nekoliko mjeseci prije izbora za Konstituantu, ona je u izbornu borbu ušla pred same izbore. Doduše, ima podataka da su politički zborovi ove stranke evidentirani i u septembru 1920. godine i da su oni u pojedinim krajevima organizovani zajedno s političkom grupom »zvonaši«. Proturali su se čak glasovi i o mogućnosti fuzije »zvonaša« sa Savezom težaka.⁴¹⁾ To nije dolazilo u obzir već samim tim što je Savez težaka, početkom novembra, raskinuo sporazum s Demokratskom strankom i Muslimanskom težačkom strankom o zajedničkom nastupu na izborima za Konstituantu. Taj svoj postupak vođstvo ove stranke obrazlagalo je navodima da se »... narod na okružnim izbornim skupštinama izjasnio za samostalni istup«.⁴²⁾ To je, doduše, izazvalo nesporazume u Glavnom odboru ove stranke, pa su njegovi pojedini članovi podnijeli ostavku, ali se nisu protivili da se kandiduju na listi iste te stranke. Stvarni razlog raskida spo-

³⁸⁾ Isto, br. 19/I od 12. 10. 1920.

³⁹⁾ Isto.

⁴⁰⁾ Isto, br. 21/I, od 28. oktobra 1920.

⁴¹⁾ ABH, FZVS, prez. br. 10043/20.

⁴²⁾ *Težački pokret*, br. 22/I, od 6. 11. 1920.

razuma krio se u činjenici da je Savez težaka ocijenio da je oportuniste za stranku da istupi samostalno, sa svojom kandidat-skom listom, jer je za kratko vrijeme stekao veliki broj pristalica, posebno u redovima seljaštva i jer je shvatio da je to za stranku po-litički probitačnije. Ono od čega su radikali strahovali kada se obra-zovala stranka Saveza težaka se i obistinilo. U ovoj stranci ona je imala svog najljućeg protivnika i kritičara. Radikali su od strane Saveza težaka kritikovani da svojim parolama o velikoj Srbiji, de facto, rade protiv državnog jedinstva, da takav zahtjev znači osvaja-nje, a ne bratski sporazum i da se to protivi samom programu Radi-kalne stranke. U svojoj političkoj propagandi Savez težaka isticao je, pored ostalog, da radikali nisu više što su nekad predstavljali, da ovu stranku više ne slijedi ni srpska inteligencija. Od ukupno 4.000 studenata Beogradskog univerziteta, samo 250 su pristalice Radikalne stranke i sl.⁴³⁾ Na udaru kritike Saveza težaka našle su se i političke formacije Hrvata, HPS za koju se tvrdilo da ona predstavlja nastavak ranije Katoličke udruge, dok se za HTS isticalo da je ponajmanje težačka stranka, jer je dala »prednost hrvatstvu nad težačkim stva-rima.«⁴⁴⁾

Zvanične prognoze o ishodu predstojećih izbora za Konstitu-antu nisu u početku predviđale ozbiljniji izborni uspjeh Saveza te-žaka. Redovno su, u odnosu na ovu stranku, veće šanse davane Ra-dikalnoj stranci i Demokratskoj stranci. Međutim, vremenom se to mijenjalo, da bi, najzad, pojedine službe konstatovale kako je Savez težaka povukao za sobom ne samo težake iz redova Srba, već i iz redova katolika.⁴⁵⁾ Ovo o katolicima ne bi odgovaralo pravom stanju stvari. U izbornoj borbi Savez težaka imao je dosta jaku potporu jednog broja pravoslavnih sveštenika, koji su bili istaknuti pobornici radikalnog rješavanja agrarnog pitanja. Nije protekao nijedan zbor ove stranke da se agrarno pitanje nije razmatralo. Na njima su oba-vezno usvajane rezolucije o sprovođenju beglučke uredbe.⁴⁶⁾ Zaoštra- vanje pitanja agrara bilo je dovedeno do tog stepena da su vlasti u pojedinim okružnim sjedištima smatrale da se kod težaka javlja »sklo- nost za boljševizam.«⁴⁷⁾ S obzirom na to da se na udaru agrarne re- forme, u prvom redu, nalazio posjed muslimanskih aga i begova, to nije moglo ostati bez odjeka na odnos Muslimana u cjelini prema Savezu težaka. Aktueliziranje agrarnog pitanja u tom svjetlu značilo je objektivno zaoštavanje vjersko-nacionalnih odnosa, u prvom redu na relaciji srpsko-muslimanskih odnosa. Zanimljive su, s tim u vezi, opservacije travničkog okružnog načelnika koji, između ostalog, kon-

⁴³⁾ Isto, br. 21/I, od 28. oktobra 1920.

⁴⁴⁾ Isto, br. 18/I, od 5. oktobra 1920. i br. 26/I, od 11. dec. 1920.

⁴⁵⁾ ABH, FZVS, prez. br. 13008/20. Izvještaj okruž. načel. u Travniku.

⁴⁶⁾ Isto, prez. br. 2705/20; prez. br. 3300/20; prez. br. 3393/20 i prez. br. 4307/20.

⁴⁷⁾ Isto, prez. br. 4308/20.

statuje kako je agrarno pitanje »... najžalosnije poglavlje naše konsolidovanosti« i kako »sve političke partije izrabljuju to pitanje u svoje svrhe i svaka gleda da težaka za sebe pridobije«. Čak i nacionalisti i komunisti teže da ostvare svoj uticaj na seljaka optužujući »... buržoaziju kao eksploatatora težačkog i radnog naroda«.48) Činjenica je, međutim, da su težaci, ipak, od svih političkih stranaka najviše tada vjerovali Savezu težaka, što će konačno biti potvrđeno i samim ishodom izbora.

Savez težaka istakao je svoje kandidatske liste u svim izbornim okruzima u Bosni i Hercegovini. Većina nosilaca lista su iz BiH, sem u banjolučkom i tuzlanskom okrugu. U prvom je kandidovan kao nosilac liste Jovan Jovanović Pižon, jedno od najistaknutijih imena Saveza zemljoradnika iz Srbije, koji je trebao u tom izbornom okrugu da parira Nikoli Pašiću, a u drugom Mihajlo Avaramović iz Beograda, koji je u M. Vesniću, kao nosiocu kandidatske liste Radikalne stranke, imao najozbiljnijeg političkog protivnika. Na kandidat-skoj listi Saveza težaka bilo je dosta težaka, pa i iz redova Muslimana i Hrvata, ali ui time se nije uspjelo dobiti veći broj pristalica iz tog dijela bosanskohercegovačkog stanovništva.

Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO) ušla je u izbore za Konstituantu kao veoma dobro organizirana politička stranka koja je sebi društvenu podršku isključivo tražila u najširim slojevima muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine. Vođstvo ove stranke shvatalo je izbore kao šansu da se JMO afirmiše i potvrdi kao isključivi i jedini legitimni predstavnik bosanskohercegovačkih Muslimana. Bilo je u te izborne dane i takvih izjava i mišljenja među Muslimanima da su izbori za Konstituantu za Muslimane »sveti dani«.49) Stega je stranačko vođstvo razvilo široku i intenzivnu predizbornu političku aktivnost. Pri tome je koristilo najraznovrsnije oblike i forme djelovanja: od neposrednih kontakata vođa stranke sa svojim pristalicama, čestih obilazaka mjesnih i kotarskih organizacija, do dobro pripremljenih i posjećenih političkih zborova, organizovanja povjerljivih sastanaka »pouzdanika« stranke i dr. Takva aktivnost sve je više dobijala u svom intenzitetu što se više približavao dan izbora. Izvjestiozi iz pojedinih kotarskih i okružnih sjedišta navodili su kako JMO, poslije KPJ, najviše pažnje posvećuje političkoj mobilizaciji svojih pristalica.50) Policijska direkcija u Sarajevu u jednom izvještaju konstatuje kako JMO po intenzitetu političke agitacije i jačini svojih organizacija predstavlja najjaču stranku u Sarajevu: »Emisari i kor-teši ove stranke naročito mnogo agituju po kućama i sijelinama sa

---

48) Isto, prez. br. 9323/20.

49) Isto, prez. br. 13132/20.

50) Isto, prez. br. 11278/20. — Vidi: Dr Atif Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sarajevo, 74—79.

velikim uspjehom«.⁵¹⁾ U većini mjesta, sela i naselja gdje je ova stranka organizirala svoje zborove najčešće su na njima govorili prvaci ove stranke: M. Spaho, muftija Ibrahim Maglajlić, S. Korkut, dr H. Hrasnica i dr. Ostvaren je zavidan kontakt vodstva stranke s najširim slojevima muslimanskog stanovništva. Nastojalo se politiku JMO i uopšte njen cjelovit politički program predstaviti kao opštemuslimanski interes. Drugim riječima, unutar ove stranke trebalo je izmiriti klasne i druge razlike koje postoje među bosanskohercegovačkim Muslimanima. Na sastancima i skupštinama u organizaciji JMO donosile su se rezolucije i zaključci u kojim su centralno mjesto imali zahtjevi za obezbjeđenjem lične i imovinske sigurnosti Muslimana. Svaki slučaj nezakonitog ponašanja vlasti prema Muslimanima se registrovao u glasilu JMO *Pravdi*. Osuđivala se praksa da se Muslimani tretiraju kao građani drugog reda i traženo je da oni budu pravednije zastupljeni prilikom podjela koncesija i činovničkih mjesta u državnoj upravi. Pružajući otpor zapostavljanju Muslimana u društveno-ekonomskom i političkom pogledu, vodstvo ove stranke svoju borbu za vjersku i nacionalnu ravnopravnost vodilo je i pod parolom »Islam je u opasnosti«. Često su politički skupovi JMO održavani nakon obavljenje vjerske službe. Ono je, takođe, u izbornoj agitaciji postavilo zahtjev za uspostavu autonomije pokrajina koja treba da bude sprovedena prema »geografskom«, a ne »plemenskom« principu, što se nije kosilo s idejom o jedinstvu države. JMO je podržala monarhiju na čelu s dinastijom Karađorđevića.

Posebno mnogo pažnje u izbornoj aktivnosti vodstvo ove stranke je posvetilo objašnjavanju razloga zašto su se Muslimani organizirali u posebnu političku stranku i zašto je to organizovanje poprimilo obilježje konfesionalnog okupljanja. Argumente za to nalazili su u činjenici da su Muslimani u novostvorenoj državi od početka bili zapostavljeni i šikanirani, da nisu uvažavani kao narod, zatim da im se prigovaralo da nisu autohtoni element i da stoga treba da se ise u Aziju. U takvoj situaciji bili su prinuđeni da se organizuju u okviru vlastite političke stranke, kako bi se putem nje izborili za bolji društveno-politički i ekonomski status. Upravo stvaranje takve jedinstvene muslimanske političke stranke trebalo je dokazati da su Muslimani narod i da u JMO ima 90% svih Muslimana Bosne i Hercegovine.⁵²⁾ Organizovanje bosanskohercegovačkih Muslimana na isključivo vjersko-nacionalnoj osnovi neće biti potrebno, prema mišljenju M. Spahe, tek onda »... kad nas prestanu tretirati inferiornim i kad nam priznaju ista prava kao i drugima...«⁵³⁾ Takođe se u prilog teme isticao argument da je u BiH uopšte stranačko-politički život organizovan na vjersko-nacionalnoj osnovi, pa u tome ni Muslimani nisu bili izuzetak.⁵⁴⁾

⁵¹⁾ ABH, FZVS, prez. br. 11547/20.

⁵²⁾ Isto, prez. br. 8835/20.

⁵³⁾ Isto, prez. br. 11809/20. od 12. nov. 1920.

⁵⁴⁾ Isto, prez. br. 10321/20.

Agrarna problematika zauzimala je u političko-propagandnoj aktivnosti JMO istaknuto mjesto. Osnovno polazište u tretiranju ovog pitanja bilo je shvatanje da se agrarna reforma u Bosni i Hercegovini vrši protiv interesa Muslimana u cjelini.⁵⁵⁾ Prema tome, ugrožene interese muslimanskih zemljišnih posjednika u sferi agrara poistovjećivalo se sa interesima svih Muslimana. S obzirom na ukupan nepovoljan položaj Muslimana odmah iza rata, ovakva propaganda nije ostala bez efekta. Vođstvo JMO smatralo je deplasiranim da brani kmetski sistem, ali je za odzetu zemlju begovima i agama tražilo novčanu odštetu. S obzirom na to da se upravo pred parlamentarne izbore posebno zaoštrilo pitanje beglučkog posjeda, vođstvo JMO grčevito se borilo da se ono izuzme iz agrarne reforme i ostavi na raspolaganju zemljišnim vlasnicima. Inicijative Protićeve vlade za izmjenu 6. i 7. člana Uredbe o beglucima dobro su primljene u vođstvu JMO i time je bio otvoren put za budući sporazum vođstva radikala i vođstva JMO, koji će imati ozbiljne reperkusije u redovima bosanskih radikala. Ovaj sporazum će biti i perfektuiran pred izglasavanje Vidovdanskog ustava.

Vođstvo JMO istaklo je kandidatske liste u svih 6 izbornih okruga, a kao nosioci određeni su vodeće ličnosti stranke. Time se željelo obezbijediti sigurniji izborni uspjeh stranke. Tako je tuzlanski muftija Ibrahim Maglajlić bio nosilac kandidatskih lista JMO u banjalučkom, bivačkom i tuzlanskom izbornom okrugu, a S. Korkut u mostarskom i travničkom. U praksi se to potvrdilo kao taktički dobro smišljen potez, jer su navedeni nosioci izbornih lista ostvarili potpun izborni uspjeh.^{55a)}

Bosanskohercegovački Hrvati u svom najvećem broju bili su uključeni u dvije političke organizacije i to u *Hrvatsku težačku stranku* i *Hrvatsku pučku stranku*. Obje ove stranke istakle su u izborima za Konstituantu svoje zasebne izborne liste. Hrvatska pučka seljačka stranka nije u ovo vrijeme imala još šire društveno uporište u Bosni i Hercegovini, niti je još stvorila svoju mrežu organizacija na ovom tlu, ali se njen uticaj, ipak ovdje osjećao i on je prodirao različitim kanalima, a posebno putem glasila stranke *Slobodni dom*. U toku predizborne kampanje, u više navrata dolazilo je do izražaja shvatanje da bi gore pomenute političke stranke Hrvata trebalo da istupe na izborima sa zajedničkom kandidatskom listom, ali se to, ipak, nije ostvarilo.⁵⁶⁾ Na jednom skupu »neopredjeljenih Hrvata«, održanom u Sarajevu početkom oktobra, govorilo se o potrebi fuzije HTS i HPS i formiranju jedne nove stranačke formacije na čelu sa dr N. Mandi-

⁵⁵⁾ Isto, prez. br. 11557/20. i prez. br. 10115/20.

^{55a)} Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS od 28. nov. 1920, Beograd 1921, str. 25, 36, 59, 113 i 140. (Dalje samo: Statistički pregled izbora za US).

⁵⁶⁾ ABH, prez. br. 10397/20.

ćem.⁵⁷⁾ Međutim, pomenute stranke imale su jako izražene ambicije da politički predstavljaju sve bosanskohercegovačke Hrvate. Po broju svojih organizacija i pristalica HPS je imala snažnije uporište među biračima na području Hercegovine, a HTS na području Bosne. Vođstvo HTS snažno se odupiralo ideji o zajedničkom istupu na izborima sa HPS. Politički orijentisana na Zagreb i ideološki usmjerena na hrvatstvo, ova stranka se obraćala hrvatskim biračima u BiH da glasaju za njenu listu, jer će i Srbi glasati za »svoje ljude«, a i Slovenci će birati »samo svoje ljude«. U jednom izbornom letku vođstvu HTS uputilo je svojim pristalicama kratko sljedeće: »Ako ste za Zagreb i Hrvatsku glasajte za HTS«.⁵⁸⁾ To znači HTS je, analogno ostalim političkim grupacijama u BiH, polazila od uskostranačkog i uskonalnog stanovništva.

Vođstvo HPS željelo je u BiH okupiti hrvatske mase na programu katolicizma kao »pozitivne kršćanske religije« i orijentisalo se na političku podršku Slovenske ljudske stranke i Ljubljanu kao politički centar. Političku izbornu agitaciju uglavnom su vodili fratri. To su bitne odrednice koje su prevagnule da se pregovori o zajedničkom istupu na izborima nisu mogli okončati uspješno.⁵⁹⁾ K tome su se priključila i stranačka surevnjivost u pitanju međusobne podjele mandata, mada je to, ipak, imalo u svemu tome drugorazredan značaj. Uz ovo distinkcije evidentne u odnosima između ove dvije hrvatske političke stranke ne bi se, međutim, iz analize njihovih političkih programa pred izbore mogle uočiti neke dublje suštinske razlike. Ono što je moglo približiti vođstvo HTS i vođstvo HPS u ovim danima bila je njihova anticentralistička orijentacija u pogledu državnog uređenja zemlje. Treba, međutim, istaći da je HPS u izbore, u odnosu na HTS, ušla s nešto razrađenim izbornim programom koji je obuhvatio složena pitanja i državnog i društveno-ekonomskog života zemlje.

Svoja programska stanovišta vođstvo HTS formulisalo je u svom glasilu *Hrvatska Sloga* i na političkim skupovima i sastancima svojih pristalica. Vođstvo HTS osuđivalo je centralizam i srpski hegemonizam, napadalo je u praksi primjenjivano načelo »pobjeditelj i pobjeđeni« narodi u prošlom ratu, koje se, prema njihovoj ocjeni, najdosljednije sprovodilo u Bosni i Hercegovini. U svom izbornom programu HTS je tražila autonomiju dotadašnjih pokrajina, jer se samo tako može »... dovoljno zagarantovati načelo plemenske ravnopravnosti i olakšati unutarne odstranjenje plemenskih opreka...«. Ideja narodnog jedinstva se prihvatala uslovno, u tom smislu što se moglo samo govoriti o jednom narodu u političkom smislu, ali ne i u sferi kulture, jer vrijeme, koje je u tom pogledu stvorilo razlike,

⁵⁷⁾ *Jugoslavija*, br. 221 od 6. listopada 1920.

⁵⁸⁾ ABH, FZVS, prez. br. 11655/20.

⁵⁹⁾ Isto, prez. br. 11451/20.

jedino ih može u toku daljeg razvoja i ukloniti.⁶⁰⁾ U rezoluciji ove stranke o agrarnom pitanju traži se brzo sprovođenje agrarne reforme, ukidanje beglukâ i zabrana njihovog otuđivanja dok se to pitanje definitivno ne riješi. Briga o unapređenju seljaka i radnika iskazuje se više deklarativno. Konkretnih programa o tome nema. Vladajući režim oštro je osuđivan i kritikovan zbog represivnih mjera prema Hrvatima, posebno hrvatskim činovnicima koji su izloženi progonima i odstranjennima iz službe. Hrvati nisu ravnopravni sa Srbima u pogledu dobijanja izvoznčkih dozvola, pri odmjeravanju poreza i dr. Stanje u zemlji se prikazuje kao haotično, s bezbroj primjera zloupotrebe zakona.⁶¹⁾

Vođstvo HPS imalo je formulisane stavove o tada najaktuelnijim društveno-ekonomskim i političkim pitanjima u zemlji. U pogledu agrarne reforme HPS polazilo se od teze da »zemlja mora biti samo Božija i onoga koji je obrađuje«. Ova stranka usvojila je maksimu da »kmetška zemlja neka pripadne težaku bez ikakve odštete dosadašnjem vlasniku jer ju je seljak do sada svojim hakom sto puta preplatio...« Svojim stavom o beglučkom pitanju ova stranka dosta se približila Uredbi o beglucima od 14. februara 1920. godine, koju je donijela demokratsko-socijalistička vlada. Četvrtarski odnos koji je posebno vladao u vinogradarskom području Hercegovine treba, prema istom shvatanju, tretirati kao kmetški odnos i u skladu s tim ga treba tako i riješiti. S druge strane, vođstvo ove stranke nije bilo za to da »mali begovi« padnu na prosjački štap i stoga se predlagala dodjela zemlje i njima, ukoliko su spremni da je obrađuju. U agrarnom programu HPS Hercegovina je dobila poseban tretman, s obzirom na to da je ovo područje bilo njeno najsnažnije političko uporište. Siromašnim seljacima iz Hercegovine koji se žele iseliti treba dodijeliti dovoljno zemlje razdiobom velikog posjeda na području Hrvatske, Slavonije, Banata, Baranje i Bosne. Ova stranka formulisala je i svoj program za unapređenje duhanske industrije i vinogradarstva na području Hercegovine.⁶²⁾

Vođstvo HPS istupilo je pred izbore i sa svojim »radničkim« programom. U njemu se, između ostalog, traži zakonska zaštita radnika od izrabljivanja, priznavanje radniku jednog dijela čistog dohotka od preduzeća, zabrana upotrebe dječije radne snage u industriji i ograničavanja rada žena. Osmočasovno radno vrijeme se predlaže kao maksimum. Zakonski treba zabraniti rad na akord. Zahtijeva se državna briga za radničke porodice koje su bez vlastite krivnje ostale bez posla. Ovaj programski dokument rasturan je kao poseban letak na adresu hrvatskih radnika. On je u nekim svojim elementima krajnje antikomunistički intoniran i s dosta šovinističko-nacionalističkog naboja. Za KPJ se kaže da u svom programu ima zadatak istrebljenja

---

⁶⁰⁾ *Hrvatska sloga*, br. 5, god. I, od 5. listopada 1920.

⁶¹⁾ ABH, FZVS, prez. br. 993/20.

⁶²⁾ Isto, prez. br. 3084/20.

»hrvatstva i krišćanstva«, da u KPJ u Bosni i Hercegovini imaju glavnu riječi Srbi, koji su i nosioci kandidatske izborne liste ove stranke, a koji, opet, treba da budu izabrani glasovima hrvatskih radnika.⁶³⁾ U tom kontekstu pisalo je glasilo HPS da su komunisti »... stranka nevjere i bezboštva. Oni hoće da našu crkvu pretvore u birtije i komunističke domove«.⁶⁴⁾

Izborni program Hrvatske pučke stranke dotiče i neka pitanja organizacije vlasti u zemlji. Ova stranka traži uspostavljanje samouprave u Bosni i Hercegovini, obrazovanje općina koje treba da se konstituišu u sporazumu s narodom, zatim izbor i obrazovanje bosanskohercegovačkog sabora. Takođe se ističe zahtjev za ukidanje stajaće vojske, koju treba da zamijeni narodna odbrana (milicija). HPS je protiv uspostavljenog statusa za dobrovoljce, čije ponašanje u ovo vrijeme u BiH osuđuje i kvalifikuje kao protuzakonito. U pogledu rješavanja vjersko-školskih pitanja, HPS se zalaže za uvođenje vjerske nastave u školama, ali, istovremeno, osuđuje vladinu naredbu kojom se zabranjuje okupljanje djece u »Marijinu kongregaciju«. A vlada je, donoseći ovu naredbu 17. januara 1920. godine, smatrala da je »Marijina kongregacija« po formi vjersko udruženje, a u suštini »katoličko-klerikalno«, preko koga HPS vrši svoj uticaj na omladinu.⁶⁵⁾ U svoj politički program, pred izbore, vođstvo HPS uključilo je i neka druga pitanja, kao što su novčana politika (ne prihvata se zamjena krune za dinare po paritetu 4 : 1), zatim poreska politika (tražilo se raspisivanje poreza na dobit i oduzimanje imovine koja je stečena na »lak« način.⁶⁶⁾

Hrvatska težačka stranka istakla je svoje kandidatske liste u svih 6 izbornih okruga. Nosioci lista su iz redova profesora, advokata, župnika i težaka i svi s područja Bosne i Hercegovine, sem mostarskog okruga, gdje se nosilac pojavljuje u ličnosti dr Matka Laginje, hrvatskog bana iz Zagreba. *Hrvatska pučka stranka* istakla je svoje kandidatske liste u pet izbornih okruga. Samo u bihaćkom izbornom okrugu nije imala svoju izbornu listu. Nosioci lista su iz redova posjednika, sveštenika, profesora, novinara i težaka. Osim fra Didaka Buntića, koji je nosilac kandidatske liste u mostarskom okrugu, svi ostali su manje poznati ljudi iz javnog života BiH u to vrijeme. Za razliku od HTS, ova stranka imala je na svojim izbornim listama znatno veći broj kandidata iz redova težaka (ukupno 22).⁶⁷⁾

Od ostalih građanskih političkih organizacija u izborima su sa svojim kandidatskim listama učestvovala još neke stranke čiji je značaj, u cjelini gledano, bio marginalan. To su sljedeće stranke: *Srpska narodna organizacija* (nazvana Čokorilova stranka), *Musliman-*

⁶³⁾ Isto, prez. br. 13655/20.

⁶⁴⁾ *Jugoslavija*, br. 262, od 25. studenog 1920.

⁶⁵⁾ Isto, br. 144 od 6. lipnja 1920.

⁶⁶⁾ ABH, FZVS, prez. br. 3084/20.

⁶⁷⁾ Statistički pregled izbora za US.

ska narodna stranka, Muslimanska težačka stranka i muslimanska politička grupa okupljena oko lista *Domovina*, koju su predvodili Šenić Arnautović i Smajlaga Čemalović. Ova grupa nazivana je »muslimanski radikali«. Nastanak *Srpske narodne organizacije* u najužoj vezi je sa pojavom lista *Srpska zora* čiji je pokretač i inicijator Đorđe Čokorilo. Ovaj list prihvatio je kao credo svoje politike ekstremni srpski nacionalizam, pa se i u njegovom zaglavlju, kada se grupa oko *Srpske zore* konstituisala u političku stranku, nalazila lozinka »Svi Srbi Srbiji, Srbija svima Srbima«. Ova grupa, a zatim obrazovana kao politička stranka, pod nazivom *Srpska narodna organizacija*, imala je zanemarljiv broj pristalica u Bosni i Hercegovini, a bila je i na udaru kritike radikalne štampe iz Srbije. Čokorilove pristalice uz izbore su ušle s parolom »Živjela Srbija!«, »Dole Jugoslavija!«. Pojava ovakve političke stranke unutar bosanskohercegovačkih Srba objašnjavala se sa više momenata: prvo, teškoćama u kojima se zemlja nalazila, činjenicom »da vlast ne vodi brigu o težaku, o provođenju reforme, o nabavci jeftine robe za odjelo i obuču i izgradnji izgorjelih kuća.«⁶⁸ Ima podataka da su inicijatori osnivanja *Srpske narodne organizacije* u pojedinim mjestima radikalni disidenti koji su bili nezadovoljni politikom Protićeve vlade u beglučkom pitanju.⁶⁹ Pojavu Čokorila i njegove stranke loše su ocjenjivali pojedini i okružni i kotarski organi vlasti. Isticalo se da ona doprinosi pogoršanju međunacionalnih odnosa: »Čokorilo radi protiv narodnog jedinstva, te smatra muslimane za Srbe i proti njihovoj volji.«⁷⁰ Posebno je Čokorilova organizacija osuđivana od strane srpske inteligencije u Bosni i Hercegovini. Isticalo se da ona »... precjenjuje srpski element«, zatim da ometa izmirenje zavađane braće koja su sada »na putu u novim uslovima da žive u slozi i na jačanju otadžbine.«⁷¹ U vezi s jednom rezolucijom *Srpske narodne organizacije*, koja je donesena na širem skupu pristalica ove stranke u travničkom okrugu, u kojoj se traži uspostavljanje velike Srbije »u kojoj jedino srpski narod može biti slobodan i nezavisan«, travnički okružni načelnik je pobuđen da to osudi i popratil komentarom kako takav zahtjev »... graniči sa veleizdajom i protivi se postojećem državnom stanju.«⁷² A u vezi s osnivanjem podružnice ove stranke u D. Vakufu, tamošnji okružni predstojnik ističe kako bi bila »sveta dužnost Zemaljske vlade« da spriječi djelovanje ove političke stranke koja »ometa rad svih poštenih Srba i Hrvata« i »prirodni proces ujedinjenja naroda i zbližavanja plemenskog.«⁷³ Na izborima za Konstituantu Čokorilova stranka istakla je svoje izborne liste u tri, od ukupno 6 izbornih okruga i to: u sarajevskom (nosilac kandidatske izborne liste Mihajlo M. Mag-

⁶⁸) ABH, FZVS, prez. br. 8799/20.

⁶⁹) Isto, prez. br. 6554/20.

⁷⁰) Isto, prez. br. 7968/20.

⁷¹) Isto, prez. br. 6554/20.

⁷²) Isto.

⁷³) Isto.

dalenić, srpski general u penziji iz Beograda), travničkom (nosilac liste Milutin Jovanović, trgovac iz Žepča) i tuzlanskom (nosilac liste Miodrag M. Magdalenić, generalni konzul u penziji iz Vrnjačke Banje).⁷⁴⁾

Na izborima se pojavljuje, s posebnim listama, i nekoliko manjih političkih organizacija koje su imale ambiciju da politički predstavljaju bosanskohercegovačke Muslimane. Na isti način kako su te političke stranke neposredno pred izbore obrazovane, tako će i nestati s političke scene nakon završenih izbora. Stoga je njihova pojava, u suštini, bila eferernog značaja. Dosta podsticaja za obrazovanje tih stranaka dolazilo je sa strane. To je slučaj s političkom grupom koju je predvodio Šerif Arnautović, u čijem obrazovanju je imala znatnog udjela Radikalna stranka koja je, inače, poduzimala i druge korake kako bi se oslabila JMO. Inače, Arnautovićeve politička grupa oko lista *Domovina* optuživala je vođstvo JMO za isključivost koje šteti interesima Muslimana i onemogućuje im »... da uđu u nacionalno-kulturno kolo naših sugrađana Srba i Hrvata«. ⁷⁵⁾ Radikalno glasilo *Samouprava* nije krilo da pomoću Arnautovića želi da oslabi JMO i otvoreno je pred izbore agitovalo za »muslimanske radikale«, a pojedini sreski načelnici u BiH pozdravili su njihovu pojavu i predviđali im izborni uspjeh.⁷⁶⁾ Arnautovićeve grupa istupila je na izborima sa svojom kandidatskom listom samo u tuzlanskom izbornom okrugu. Pretpostavljalo se da će ova lista oduzeti JMO bar jedan do dva poslanička mandata.⁷⁷⁾ Uoči samih izbora i jedna grupa muslimanskih zemljišnih posjednika formirala je svoju političku stranku, pod nazivom Muslimanska narodna stranka (MNS). U programu ove stranke agrarno pitanje imalo je centralno mjesto. Glasilo stranke nosilo je naziv *Obrana*. MNS zastupala je krajnje konzervativan agrarni program. Po njemu, kmetu »treba dati onoliko zemljišta koliko mu je nužno da sebi osigura dostojnu egzistenciju«. Ono treba da se dodjeljuje iz državnog zemljišnog fonda, a tek u drugom redu iz sastava kmetskog selišta, uz obaveznu dostojnu odštetu vlasniku. Ova stranka, ograničena inače na veoma uzak krug svojih pristalica, istakla je svoju kandidatsku listu samo u sarajevskom izbornom okrugu. Nosilac liste bio je Mustajbeg Halilbašić. Uoči izbora MNS ponudila je vođstvu JMO izbornu saradnju, uz uslov da njena dva kandidata budu na listi JMO. Ponuda je, međutim, odbijena.⁷⁸⁾ U martu 1920. godine osnovana je i Muslimanska težačka stranka. Ova stranka imala je ambiciju da zastupa interese muslimanskih težaka i u svom agrarnom programu polazila je od toga da zemlja pripada onom ko je obrađuje i da muslimanski težaci treba u rješavanju agrarnog pitanja

---

⁷⁴⁾ Statistički pregled izbora za US.

⁷⁵⁾ B. H r a b a k, nav. rad str. 337.

⁷⁶⁾ ABH, FZVS, prez. br. 11278/20.

⁷⁷⁾ Isto, prez. br. 11494/20.

⁷⁸⁾ Isto, prez. br. 1182/20.

da ravnopravno budu tretirani s pravoslavnim i katoličkim seljacima. Beglučku zemlju treba dati beglučaru samo ako on istu obrađuje u posljednjih deset godina. U suprotnom, ona treba da ostane u vlasništvu bega. Svoje kandidatske liste ova stranka istakla je u mostarskom izbornom okrugu i to pod nazivom Demokratska muslimanska težačka lista, čiji je nosilac bio Alija Kurtović, nadkontrolor iz Sarajeva, i u tuzlanskom izbornom okrugu, čiji je nosilac liste Šefkija Gluhić, advokat iz Tuzle. Formiranje ove stranke dovodi se u vezu sa Demokratskom strankom, na čiji je podsticaj nastala i pod čijim je uticajem bila.⁷⁹⁾

U izborima za Konstituantu dvije su političke stranke zastupale interese radničke klase Bosne i Hercegovine i nalazile pristalice u tom dijelu bosanskohercegovačkog stanovništva. To su Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) i Socijaldemokratska partija, čije su se pristalice, prema glasilu ove stranke *Zvonu* nazivali »zvonaši«.

Komunistička partija Jugoslavije na tlu Bosne i Hercegovine razvila je u toku predizborne kampanje veoma intenzivan propagandno-politički rad. Izvještaji iz gotovo svih izbornih okruga na području Bosne i Hercegovine puni su podataka o pojačanoj aktivnosti komunista pred izbore za Konstituantu. U tom radu KPJ na području Bosne i Hercegovine angažovani su najbolji kadrovi među kojima su istaknutu ulogu imali Kosta Novaković, Života Milojković, Ivan Krndelj, Ante Ramljak, Franjo Rezač i dr. U to vrijeme zabilježeni su politički skupovi u organizaciji KPJ u gotovo svim većim mjestima Bosne i Hercegovine, a dosta podataka ima da je KPJ nastojala doći u bliži kontakt sa seljaštvom i steći pristalice u njegovim redovima. Propagandni rad komunista bio je ispunjen raznovrsnim oblicima aktivnosti: od održavanja političkih skupova, političkih sastanaka pouzdanika i aktivista KPJ, političkog djelovanja »od lica do lica«, do objavljivanja i rasturanja brošura, letaka i proglašenja.⁸⁰⁾ Smisao učešća KPJ u izborima njeni aktivisti su obrazlagali time da njihova politička akcija nije usmjerena na to da dobiju što veći broj poslaničkih mandata, već u tome da se političko-propagandnim radom u vrijeme izborne kampanje stvore uslovi komunistima za njihovo efikasnije političko djelovanje »na širokom frontu« i da se kroz to ostvari što tješnji njihov dodir s narodom kako bi ga »... poučio za drugo oslobođenje«. Komunisti, izgleda, nisu imali iluzija u pogledu svog eventualnog većeg izbornog uspjeha i mogućnosti svog učešća u vlasti, jer, kako je to obrazlagao I. Krndelj »... sve da kod ovih izbora i pobjedimo opet će nas izbaciti (misli valjda iz parlamenta — pr. moja) kao što su to učinili u beogradskim općinama.«⁸¹⁾ Time se jasno izrazilo njihovo nepovjerenje u postojeći parlamentarni sistem vla-

⁷⁹⁾ Statistički pregled izbora za US.

⁸⁰⁾ ABH, FZVS, prez. br. 11547/20.

⁸¹⁾ Isto, prez. br. 9802/20.

sti i rad budućeg parlamenta u Kraljevini. Zbog toga će komunisti biti prisiljeni da svoje predstavnike u budućem parlamentu pomognu organizovanjem demonstracija i štrajkova.⁸²⁾ Politički aktivisti KPJ isticali su da oni u izbore za Konstituantu ne ulaze s posebnim programom, »... jer program komunističke stranke neostvariv je u vladi buržoazije. Komunisti će koristiti parlament za borbu oko ostvarenja komunističke ideje«.⁸³⁾ Kada se u cjelini analizira sadržaj političko-propagandne aktivnosti komunista u izborima ne bi se moglo tvrditi da KPJ nije u njima zastupala i zagovarala svoj određeni program. Tako je ona jasno istakla svoj agrarni program prema kome zemlju treba dati onom ko je obrađuje, bez ikakvih ustupaka bivšim zemljašima posjednicima. Doduše, za KPJ pravo i potpuno rješenje agrarnog pitanja ne može se provesti bez revolucije.⁸⁴⁾ Takođe su naglašavali potrebu saveza seljaka i radnika koji imaju identične interese i ko treba da imaju glavnu riječ u zemlji. U pogledu državnog uređenja zemlje, KPJ je zagovarala uspostavu sovjetske republike Jugoslavije. Tražio se prekid veza s »kapitalističkom antantom« i uspostavljanje saveza jugoslovenskog proletarijata sa Sovjetskom Rusijom. Izlaz iz teške privredne situacije u zemlji KPJ je vidjela u nacionalizaciji banaka, kapitala i trgovine, u konfiskaciji imovine ratnih bogataša i u uspostavljanju radničke kontrole nad proizvodnjom.⁸⁵⁾ Na političkim zborovima u organizaciji KPJ razmatrana je široka lepeza i drugih aktualnih pitanja društveno-ekonomskog i političkog života zemlje. Oštro je kritikovana pojava bogaćenja, skupoća, smišljena nastojanja buržoazije da krivicu za teškoće prebaci na strance ili gotovo čitav jedan narod, zatim sistem posrednih poreza koji pogađa najviše siromašne slojeve. Napadala se politika favorizovanja ruskih emigranata, dok se, istovremeno, vodila nehumana politika prema invalidima.⁸⁶⁾ KPJ je naročitu pažnju usmjerila na angažovanje svojih aktivista u najvažnijim rudarskim centrima u BiH. U tome su imali političkog uspjeha. To su vlasti same morale da otvoreno priznaju i da prognoziraju komunistima neosporan izborni uspjeh među rudarima i uopšte industrijskim radnicima.⁸⁷⁾ S druge strane, vlasti nisu izražavale posebnu zabrinutost u pogledu akcija komunista na selu i njihovim pokušajima da u redovima seljaka steknu pristalice. Smatralo se da je naš seljak patrijarhalan, monarhistički usmjeren i da je on »... još toliko svjestan da se ne može zagrijevati za komuniste i njihove ideje«.⁸⁸⁾ Ne bi se, u cjelini gledano, ni moglo govoriti u ovo vrijeme o ozbiljnijim i dalekosežnijim akcijama komunista na selu i među seljacima. Više je riječ o uspostavljanju početnih kon-

82) Isto, prez. br. 11821/20.

83) Isto, prez. br. 11433/20.

84) Isto, prez. br. 9745/20.

85) Isto, prez. br. 9745/20.

86) Isto, prez. br. 12493/20.

87) Isto, prez. br. 11278/20.

88) Isto, prez. br. 11432/20.

takata i pokušajima pridobijanja onog dijela seljaštva za politiku KPJ koji je već jednom nogom uključen u industriju, bilo kao rudarski ili šumski radnik.

U političkoj utakmici i izbornoj groznici koja se rasplamsala među političkim strankama ni aktivisti KPJ nisu ostali potpuno pošteđeni od demagoškog načina djelovanja i ishitrenih zahtjeva o ukidanju policije, sudija, vojske, uvođenja narodne vojske, zatim obećanja da će se komunisti zalagati za ukidanje poreza uopšte.⁸⁹⁾ To je dalo povoda okružnim načelnicima da u svojim izvještajima Zemaljskoj vladi navode kako se komunistički agitatori služe lažima, spletkama, doskočicama, jednostavno demagogijom da bi zaveli »... inače pošten, miran i siromašan narod«, obećavajući mu »zlatna brda i doline«.⁹⁰⁾ Parole koje su se na zborovima u organizaciji KPJ najčešće izvikivale imale su izrazit revolucionarni naboj i često su bile povod vlastima i njenim organima za intervenciju. Tako se tom prigodom upućivao pozdrav ruskom proletarijatu, isticala parola »Živio komunizam!«, »Živjela sovjetska republika Jugoslavija i Rusija«, »Živjela revolucija«, »Živjela komunistička partija Jugoslavija«, »Dolje kapitalizam« i sl.⁹¹⁾ Politička aktivnost KPJ pred izbore bila je posebno dobro organizirana među radnicima. Načelnik travničkog okruga navodi, s tim u vezi, sljedeće: »U svim mjestima gdje imade industrijskih preduzeća razvili su najintenzivniji rad najbolje organizacije komunista, no njihova je agilnost probudila građanske partije iz njihovog uobičajenog mrtvila«.⁹²⁾ U jednom izvještaju kotarskog ureda Visoko stoji: »Komunisti imaju dosta pristaša u rudokopima Breza, Kakanj i Vareš«.⁹³⁾

Političko-propagandna aktivnost KPJ pred izbore praćena je od strane organa vlasti s budnom pažnjom. Iako je najveći broj političkih zborova u organizaciji KPJ bio dozvoljen ipak je bilo dosta slučajeva da su oni rasturani, ako je zvanični predstavnik vlasti ocijenio da je govornik podsticao svoje pristalice i uopšte učesnike zbora na pobunu i otpor mjerama vlasti. Gotovo redovno zbor pristalica KPJ bio bi rasturan ako bi se na njemu hvalila politika Sovjetske Rusije i »dobre strane života seljaka« u njoj.⁹⁴⁾ Politički zbor KPJ u Mostaru, na kome je glavni govornik bio Gojko Vuković, bio je rasturen kada je Vuković pozvao narod na revoluciju ako komunisti ne uspiju u parlamentu nametnuti svoje ideje.⁹⁵⁾ Bilo je slučajeva, posebno na selu, da su organizovane grupe nacionalista inscenirale sukobe i tučnjave koje su se završavale linčovanjem komunista.⁹⁶⁾

---

⁸⁹⁾ Isto, prez. br. 10108/20.

⁹⁰⁾ Isto, prez. br. 11451/20., i 12931/20.

⁹¹⁾ Isto, prez. br. 11432/20.

⁹²⁾ Isto, prez. br. 11270/20.

⁹³⁾ Isto, prez. br. 11450/20.

⁹⁴⁾ Isto, prez. br. 11697/20.

⁹⁵⁾ Isto, prez. br. 11821/20.

⁹⁶⁾ Isto, prez. br. 12368/20.

Oblasni sekretarijat KPJ za Bosnu i Hercegovinu u više navrata obraćao se Zemaljskoj vladi za BiH pritužbama na postupke vlasti prema KPJ. Ti prigovori bili su dokumentovani podacima da vlasti zabranjuju rasturanje letaka i brošura KPJ koje je cenzura državnog odvjetnika »propustila«, kako se hapse rasturači letaka, kako vlasti izdaju nalog da se izlijepljeni leci KPJ odljepljuju i sl.⁹⁷⁾ S tim u vezi, zaslužuje da se navede obrazloženje vlasti zašto su zabranile održavanje zbora pristalica KPJ u selu Vijaci (kotarska ispostava Vareš). Ono doslovno glasi: »... naš svijet u Bosni uopće i politički je slabo školovan a suviše temperamentan i nedisciplinovan a vodstvo »Partije« ne raspolaže uvijek s elementima dovoljno razvijene svijesti o odgovornosti u svojim agitacijama.«⁹⁸⁾ Uza sve to, vlasti su morale konstatovati ne samo dobru političku organizovanost KPJ na izborima i poraslu popularnost komunista, već i činjenicu da su komunisti jedini koji u izbornoj kampanji ne djeluju na vjerskoj osnovi.⁹⁹⁾

Svoju izbornu listu KPJ je istakla u svim izbornim okruzima u Bosni i Hercegovini: u banjolučkom okrugu, čiji je nosilac Jakov Lastrić, upravnik Sreske bolesničke blagajne iz Banje Luke; u bihaćkom, s nosiocem liste Brankom Čulibrkom, obućarom iz B. Krupe, u mostarskom, s nosiocem liste Gojkom Vukovićem, limarom iz Mostara; u sarajevskom izbornom okrugu, s nosiocem liste Đurom Đakovićem, bravarom iz Sarajeva; u travničkom izbornom okrugu, s nosiocem liste Životom Milojkovićem, urednikom *Radničkih novina* iz Beograda i tuzlanskom izbornom okrugu, s nosiocem liste Mitrom Trifunovićem, činovnikom iz Tuzle.¹⁰⁰⁾

Socijaldemokratsku partiju Jugoslavije u Bosni i Hercegovini (SDSJ) predstavljala je, u stvari, politička grupacija »zvonaši«, nazvana tako po svom glasilu *Zvono* koje je počelo izlaziti još 1914. Izbijanjem rata list je prestao izlaziti. Ponovno je počeo izlaziti u januaru 1919. godine. Nastanak ove političke grupe okupljene oko lista *Zvono* u vezi je s pojavom disidenata u Socijaldemokratskoj stranci Bosne i Hercegovine i datira neposredno poslije završenog balkanskog rata.¹⁰¹⁾ Disidenti su nastojali da još prije rata osnuju zasebnu jugoslavensku socijalističku stranku, ali su rat i okolnosti s tim u vezi to omele. Najistaknutija ličnost političke grupe »zvono« u BiH bio je Jovan Šmitran, koji je zastupao mišljenje da je stvaranjem Kraljevine SHS ostvareno nacionalno oslobođenje i da je naredni zadatak socijalizovati tu državu i društvo.¹⁰²⁾ Pristalice J. Šmitrana, okupljene oko

⁹⁷⁾ Isto, prez. br. 12468/20.

⁹⁸⁾ Isto, prez. br. 12439/20.

⁹⁹⁾ Isto, prez. br. 11547/20.

¹⁰⁰⁾ Statistički pregled izbora za US.

¹⁰¹⁾ O tome detaljnije vidi: Dr Tomo Milenković, Socijalšovinistička grupacija u Bosni i Hercegovini Zvonaši 1919—1921, *Istorija XX veka, Zbornik radova VII*, Beograd, 1965, str. 407—449.

¹⁰²⁾ *Zvono*, od 10. 1. 1919.

lista *Zvono*, konstituišu se u martu 1919. u političku grupu pod nazivom Jugoslovenska demokratska stranka za BiH («Zvono»), a na konferenciji reformista iz Vojvodine i Hrvatske, koja je održana 2—3. aprila u Zagrebu 1919. godine, »zvonaši« se ujedinjuju u Socijaldemokratsku stranku Jugoslavije (SDSJ). Oni su u okviru ove stranke njegov Oblasni odbor sa sjedištem u Sarajevu, ali s velikom samostalnošću koja je išla dotle da se »zvonaši« nisu smatrali obaveznim da poštuju odluke Glavnog odbora stranke, pa čak su i radili protiv njegovih odluka. Sve do maja 1919. godine »zvonaši« nemaju svojih organizacija u Bosni i Hercegovini. One nastaju u vrijeme presije i progonâ revolucionarnog radničkog pokreta, koji dobijaju šire razmjere nakon prvomajskih proslava 1919. godine. Kurs vlasti na primjeni nasilja nad radničkim pokretom ima za posljedicu izvjesnu demokratizaciju u vođstvu SRPJ/K i izmjenu taktike u njenoj aktivnosti, koja dobija nešto umjerenije tonove. »Zvonaši« su, de facto, na liniji akcije režima u suzbijanju revolucionarnog radničkog pokreta, oni su najglasniji i najaktivniji u hajci protiv radnika neslovenske narodnosti u BiH, koje kvalifikuju kao eksponente austrijske politike, kao one koji šire komunizam.¹⁰³⁾

Prve organizacije »zvonaša« u BiH nastaju u junu 1919. godine i to Tuzli, Lukavici, Banjoj Luci, zatim Bos. Dubici, Prijedoru, Dobrljinu, Drvaru, Srnetici, Oštrelju, Zavidovićima, Doboju, Ilijašu, Varešu, Zenici, Kreki i Tesliću. Mnogo pažnje se posvećuje pridobijanju radnika u drvnoj industriji, gdje je, većinom zaposlena sezonska i polusezonska radna snaga. »Zvonaši« dobijaju znatnu podršku dobrovoljaca, zatim seljaka i dijela radništva koje je zaposleno u drvnoj industriji. Politička platforma »zvonaša« počiva na premisi da se u saradnji s buržoazijom može izgraditi »prava narodna demokratska država«. Komuniste su optuživali da su neprijateljski orijentisani prema Kraljevini SHS, da svojim djelovanjem ometaju njenu konsolidaciju. Zvonaši su imali izrazito neprijateljski stav prema Sovjetskoj Rusiji, osuđivali su oktobarsku revoluciju i njene aktere. Bolješvizmu su negirali svaku revolucionarnost, kvalifikovali ga kao »socijalistički barbarizam«. Bili su protiv nasilnog otimanja vlasti.¹⁰⁴⁾

Pred izbore za Konstituantu »zvonaši« su intenzivirali svoju političku aktivnost. U toj aktivnosti važno mjesto imala je antikomunistička komponenta, optužbe da komunisti ne mare za nacionalne probleme, da rade po direktivi boljševika iz Rusije i sl. »Zvonaši« se nisu libili da oštro kritikuju određene pojave u tadašnjem društvu: korupciju, nezaposlenost, skupoću i sporo i neadekvatno rješavanje agrarnog pitanja. Nastojali su steći čvršće društveno uporište među seljacima i tražili radikalno rješavanje agrarnog pitanja i političko savezništvo sa Savezom težaka. Bili su spremni da s njima zajednički istupe na izborima. Na jednoj zajedničkoj izbornoj skupštini u Tesliću

¹⁰³⁾ ABH, FZVS, prez. br. 9465/20.

¹⁰⁴⁾ Navedena studija Dr T. Milenkovića, str. 438.

oni su usvojili rezoluciju u kojoj izražavaju nepovjerenje prema Privremenoj narodnoj skupštini, traže rješenje agrarnog pitanja u korist težaka, osmosatno radno vrijeme i izgon »nepoćudnih» stranaca.¹⁰⁵⁾ Ipak, do političke koalicije sa Savezom težaka nije došlo i »zvonaši« su u izbore ušli dosta politički izolovani. U pogledu državnog uređenja, nisu imali neko svoje razrađeno stanovište. Bili su za strogi centralizam i uspostavu samouprave u okruzima i opštinama. Nisu tražili republikanski oblik vlasti i u tom pogledu su izuzetak od ostalih socijaldemokratskih struja i stranaka. Svoje političke zborove održavali su neometani od strane vlasti. Moglo bi se reći da su podržavani i s te strane, jer vlastima je bio cilj oslabiti i omesti političku aktivnost komunista. Važno mjesto u političko-propagandnoj aktivnosti »zvonaša« pred izbore imala je već pomenuta hajka protiv stranih radnika, u čemu su posebnu podršku imali u dobrovoljcima. »Zvonaši« su svoje kandidatske liste istakli u svim izbornim okruzima, sem travničkog. U dva izborna okruga nosilac liste je J. Šmitran (banjolučki i bihački), u sarajevskom Risto Bogdanović, koji je bio upravitelj radničkog konzuma u Sarajevu, u tuzlanskom Špiro Gojšina, sekretar radničkog saveza iz Sarajeva, a u mostarskom Ljubo Mičević, novinarski saradnik iz Sarajeva. Na listi »zvonaša« dosta je kandidata iz redova dobrovoljaca (ukupno 7), zatim željezničkih službenika i radnika i poneki zanatlija. Svi kandidati s posebnim uslovima su izvan Bosne i Hercegovine.¹⁰⁶⁾

Rezultati izbora

Od početka izborne kampanje izvjestioci iz okružnih kotarskih sjedšta obavještavali su, bilo Zemaljsku vladu u Sarajevu, bilo Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu, kako o političkoj situaciji, raspoloženju birača, tako i o mogućim prognozama o ishodu izbora i rezultatima koje pojedine stranke mogu da na njima ostvare. U početku su smatrali da će se birači u svom najvećem broju opredijeliti između nekoliko najuticajnijih stranaka i to: Radikalne stranke, Demokratske stranke, za koju će većinom glasati birači iz reda srpskog stanovništva, zatim JMO, koju su od početka smatrali kao neprikosnovenog predstavnika većine bosanskohercegovačkih Muslimana. U pogledu orijentacije birača iz reda hrvatskog stanovništva nisu bila jasna mjerila koja će od dvije hrvatske stranke, HTS ili HPS, prevagnuti. Za KPJ se smatralo da su joj izgledi na izborima krajnje minimalni ili gotovo zanemarljivi. Takođe se u ocjeni rezultata izbora, uglavnom, utvrdilo jedno shvatanje da će za njihov konačan ishod od presudne važnosti biti raspoloženje među seljaštvom koje je brojno najuticajnije i koje će se povesti za onom strankom koja bude nudila za njih najpovoljnije rješenje agrarnog pitanja. Takođe, nije

¹⁰⁵⁾ ABH, FZVS, prez. br. 9465/20.

¹⁰⁶⁾ Statistički pregled izbora za US; Uporedi nav. studiju T. Milenkovića, str. 445—446.

bilo sumnje u to da će vjersko-nacionalni momenat biti presudan činilac u opredjeljenju birača. Tako je o karakteru predizborne kampanje glasilo HPS *Jugoslavija* pisala da se ona vodila u »nacionalno-plenumskom« duhu, izuzimajući JMO, »... koja se stavila na vjersko stanovište bez plemenske primjese«.107) Iako su političke stranke otpočele, neke u većoj a neke u manjoj mjeri, predizbornu aktivnost već u septembru mjesecu, ipak se sve do pred same izbore nije mogla zapaziti neka dublja zainteresovanost stanovništva za izbore. U stvari, više se moglo govoriti o njegovoj apatičnosti. Ta činjenica tumačila se s više momenata. U prvom redu okolnošću da je gotovo 90% stanovništva nepismeno i bez političke naobrazbe. Takođe, u zemlji nije ranije njegovana tradicija demokratskog života i djelovanja. Izbori za Konstituantu bili su, u stvari, prvi parlamentarni izbor uopšte za stanovnike Bosne i Hercegovine. Izborna borba i stranačka nadmetanja su nova pojava za ovu sredinu. Birače je zbunjivala i činjenica postojanja više stranačko-političkih organizacija. To je posebno došlo do izražaja u redovima srpskog dijela bosanskohercegovačkog stanovništva, pogotovo kada se neposredno prije izbora obrazovao Savez težaka. Ranije pretpostavke da će se bosanskohercegovački Srbi opredjeljivati u najvećem broju između Radikalne stranke i Demokratske stranke, pri čemu se davala prednost Radikalnoj stranci, sada je dovedena u pitanje, jer se Savez težaka za relativno kratko vrijeme nametnuo srpskom seljaštvu kao stranka s najprimamljivijim, u prvom redu, agrarnim programom.108) Tako će, za razliku od muslimanskih i hrvatskih birača u Bosni i Hercegovini, kojima je nacionalno-vjerski momenat bio glavna vodilja u njihovom opredjeljenju za svoju stranku u izborima, birači iz redova Srba, u prvom redu srpskog seljaštva, dati prevagu socijalno-ekonomskom programu. Iako je bilo iznenađenja u pogledu ishoda izbornih rezultata, to je onda bilo upravo kod srpskih birača koji su se u znatnom broju izjasnili za Savez težaka. Izbornim uspjehom ove stranke bili su pogođeni, u prvom redu, radikali i demokrati. JMO se na izborima afirmisala kao politički zastupnik većine bosanskohercegovačkih Muslimana. Hrvati u BiH opredjeljili su se na izborima između dvije svoje stranke: HTS i HPS.

U biračke spiskove u Bosni i Hercegovini bilo je upisano ukupno 476.237 birača, a od tog broja izašlo je na glasanje 330.958, što procentualno iznosi 69,49%.109)

Za *Radikalnu stranku* u Bosni i Hercegovini glasalo je ukupno 59.443 birača (12,48%), što je ovoj stranci obezbijedilo 11 poslaničkih

107) *Jugoslavija*, br. 276, god. III, od 14. prosinca 1920.

108) ABH, FZVS, prez. br. 13026/20.

109) Izborni okruzi	Broj birača	Broj glasača	%
1. Banjolučki	99.860	68.079	68,17
2. Bihački	50.763	37.996	74,85
3. Mostarski	67.177	49.817	74,16
4. Sarajevski	76.680	46.650	60,84

mandata. Time nije bio ostvaren onaj izborni uspjeh koji se očekivao, bar u prognozama zvaničnih vlasti. U odnosu prema Demokratskoj stranci, to je svakako bio uspjeh, ali u odnosu prema Savezu težaka to se smatralo kao izborni poraz. Za Radikalnu stranku pretežno su glasali Srbi i to mahom varoški dio tog stanovništva, dok je dobar dio srpskog seoskog stanovništva, na koje se ozbiljno računalo, dao glasove za Savez težaka i to naročito na području Bos. krajine, gdje je tradicionalno bilo uporište Radikalne stranke. U Bosni i Hercegovini Radikalna stranka se kroz ove izbore najviše afirmisala kao nosilac srpskog nacionalizma. Radikali su računali i na određenu izbornu podršku jednog dijela muslimanskog stanovništva, ali su ta očekivanja iznevjerena. Izborni bilans koji je Radikalna stranka ostvarila u Bosni i Hercegovini najbolja je potvrda činjenice da je agrarno pitanje imalo dominantno mjesto, u prvom redu u redovima srpskog seljaštva. I u analizama rezultata izbora u pojedinim kotarskim sjedištima se ističe kako je za ovaj dio stanovništva više imala značaja socijalna od političke problematike.¹¹⁰⁾

Za Demokratsku stranku ukupno je glasalo 17.980 birača (3,8%) i to je ovoj stranci obezbijedilo samo 2 poslanička mandata. To je ocijenjeno u zvaničnim izvještajima kao izborni neuspjeh, izvan svih očekivanja, s obzirom na poziciju ove stranke kao vladajuće koja provodi izbore, a i činjenicu da je Demokratska stranka jedno vrijeme imala istaknutu ulogu u rješavanju agrarnog pitanja i da je za njene vlade donesena 14. februara 1920. Uredba o beglucima koja je odgovarala interesima seljaštva, u prvom redu srpskog, koje je i bilo najbrojnije i najviše zainteresirano da se pitanje begluka riješi u njegovom interesu. Spremnost vođstva ove stranke na izmjenu 6. i 7. člana pomenute Uredbe umanjilo je njene izborne šanse i kompromitovalo je ovu stranku u cjelini u očima srpskih birača. Izborni neuspjeh ove stranke proizlazio je i zbog dosta mlake izborne aktiv-

5. Travnički	75.058	52.111	69,43
6. Tuzlanski	106.699	76.305	71,51
Svega:	476.237	330.958	69,49

Izborni rezultati političkih stranaka

Izborni okruzi	KPJ	Savez težaka	JMO	Dem. str.	HPS	Radikal. str.	HTS	Soc. dem. Zvonaši	SNO Čokoril. str.	Musl. tež. str.	Musl. nez. lista
1. Banj.	3.143	11.162	12.754	8.403	2.670	20.124	8.752	1.046	—	—	—
2. Bihać	490	12.240	16.012	1.642	—	5.600	1.553	475	—	—	—
3. Mostarski	2.787	7.140	11.515	1.367	10.040	8.944	7.325	177	—	520	—
4. Sar.	4.198	6.197	23.126	759	1.780	6.431	1.988	527	1.327	—	306
5. Trav.	3.771	5.405	14.919	1.431	3.385	7.813	13.198	—	2191	—	—
6 Tuzl.	3.685	12.362	32.569	4.378	2.899	10.531	5.574	559	2.697	602	449
Ukup. gl.	18.074	54.506	110.895	17.980	20.774	59.443	38.390	2.784	6.215	1.122	755
Ukup. mandata	4	12	24	2	3	11	7	—	—	—	—

(Statistički pregled rezultata izbora narodnih poslanika za US).

¹¹⁰⁾ ABH, FZVS, prez. br. 12831/20.

nosti koju je ona vodila u BiH. Ova stranka sa svojim unitarističkim konceptom uređenja države, u kome se akcenat stavio na unitarno jugoslovenstvo, nije mogla biti šire prihvaćena kod birača, s obzirom na njihovu dosta oštru nacionalno-vjersku podijeljenost koja će ostati konstantom u cjelokupnom međuratnom razdoblju. Demokratska stranka u BiH imala je uporište u jednom dijelu gradskog stanovništva, prvenstveno u redovima inteligencije i u tom pogledu stanje se neće izmijeniti u jednom dužem vremenskom periodu.

U Bosni i Hercegovini *Savez težaka* dobio je na izborima za Konstituantu ukupno 54.506 glasova (11,45%) i to je ovoj stranci osiguralo ukupno 12 poslaničkih mandata. Po ostvarenom izbornom uspjehu ona je bila stranka iznenađenja koja se konstituisala pred same izbore i trenutno najjača srpska politička organizacija u Bosni i Hercegovini. Takav izborni uspjeh ova stranka neće više nikada ponoviti. Ona će imati značajnije društveno uporište, uglavnom, u Bos. krajini. Nema dileme u tome da je ova stranka najviše ugrozila Radikalnu stranku i da su se birači u zadnji čas za nju opredijelili, jer je najdosljednije insistirala na radikalnom rješenju, u prvom redu, beglučkog pitanja.¹¹¹⁾ Raspoloženje birača prema radikalima i orijentacija srpskog seljaštva prema Savezu težaka okružni načelnik Bihaca objasnio je sljedećim rječima: »Svojim programom najbliža osjećanja težačkog naroda i narod se za nju odlučio.«¹¹²⁾ Bilo je i takvih mišljenja da je *Savez težaka* na izborima za Konstituantu imao šansu da za svoju politiku pridobije ne samo sve Srbe težake već i katolike težake da je samo dva mjeseca prije izbora počeo sa svojom izbornom kampanjom.¹¹³⁾ U postojećoj konstelaciji stranačke podijeljenosti, gdje je vjersko-nacionalni momenat bio ona vododijelnica koja je usmjevala birače, slabe su bile šanse i *Saveza težaka* da dobije veći broj pritsalica u redovima bosanskohercegovačkih Hrvata, a takođe i Muslimana. Većinu svojih pristalica on je na izborima imao u redovima bosanskohercegovačkih Srba i to njihovog, uglavnom, seoskog dijela.

Jugoslovenska muslimanska organizacija dobila je ukupno 110.895 glasova (23,29%) i na osnovu takvog izbornog rezultata ostvarila je najveći izborni uspjeh od svih stranaka, jer je u Konstituantu uputila 24 svoja poslanika. To je gotovo dvostruk broj poslaničkih mjesta koja su u BiH zajedno ostvarile Radikalna stranka i *Savez težaka*.¹¹⁴⁾ U prognozama o ishodu izbora koje su donosile zvanične vlasti iz pojedinih okružnih sjedišta isticalo se da će JMO ostvariti zapažen izborni uspjeh, jer je ukupnom svojom izbornom aktivnošću uspjela da ostvari dominantan uticaj kod većine bosanskohercegovačkih Muslimana. Vođstvo ove stranke ostvarilo je zavidan kontakt s biračima koje su do zadnjeg časa upozoravali na značaj izbora i na potrebu

¹¹¹⁾ Isto, prez. br. 13026/20.

¹¹²⁾ Isto.

¹¹³⁾ Isto, prez. br. 130008/20.

¹¹⁴⁾ Isto, prez. br. 13127/20.

da se svi neizostavno odazovu toj društvenoj obavezi. Prije samih izbora aktivisti JMO provjeravali su da li su svi iz redova Muslimana uvedeni u biračke spiskove, a na sam dan izbora organizacije JMO su se angažovale da i stari, iznemogli, pa i bolesni dođu na biračka mjesta i glasaju. Bolesne i iznemogle su u fijakerima dovodili do biračkih mjesta, a neke su i nosili na rukama. Parole vođstva JMO uoči izbora o ugroženosti Muslimana i o potrebi da na izborima istupe jedinstveno pala su na plodno tlo. Tuzlanski okružni načelnik je izborni uspjeh JMO tumačio visokim stepenom discipline pristalica ove stranke i snažno ispoljenim vjerskim fanatizmom Muslimana, a bihački okružni načelnik u svom izvještaju konstatuje da je »muslimanski svijet separatno kao jedinstvena i vrlo dobro organizovana grupa nastupio«. ¹¹⁵⁾ U dosta mjesta Muslimani su dali oduška izbornom uspjehu, pa su organizirane ulične manifestacije pristalica JMO. ¹¹⁶⁾ Tuzlanski okružni načelnik u jednom izvještaju Ministarstvu unutrašnjih poslova konstatuje kako se poslije izbora »osjeća jak pokret članova JMO a naročito onih koji su bili korteši te organizacije po selima«. On smatra da su poslije izbora općenito digli glavu »anti-državni elementi« i da se u Muslimana pojavilo shvatanje da će u zemlji poslije izbora nastupiti »veliki preokret«. Zanimljivo da je uspjeh JMO na izborima poslužio kao povod za međusobne sukobe Srba i Muslimana u pojedinim mjestima u Bosni i Hercegovini. Posebno je to došlo do izražaja na selu. Iz kotara Gacko obavještene su okružne vlasti u Mostaru da se poslije saopštenja izbornih rezultata »... opazilo među narodom veliko neraspoloženje usljed neočekivanog polučenog uspjeha Muslimanske jugoslovenske organizacije u izborima«. Ovo neraspoloženje je preraslo u otvorene napade na pojedine istaknutije Muslimane. Paljevina većih količina sijena muslimanskih seljaka u Avtovcu dovodila se u direktnu vezu s izbornim uspjehom JMO. Muslimanski birači, navodno, obećali su prije izbora da će glasati na tom području za srpske stranke, ali su u zadnji čas iznevjerili i otuda ogorčenost Srba u Gacku i njegovoj okolini. ¹¹⁷⁾ Sukobi na toj relaciji u svakom slučaju su starijeg datuma i imali su dublje motive, ali su izbori iskorišteni kao povod da se oni tada rasplamsaju.

Hrvatski birači u Bosni i Hercegovini podvojili su se između Hrvatske težačke stranke u Hrvatsku pučku stranku, dajući određenu prednost Hrvatskoj težačkoj stranci (ukupno 38.390 glasova ili 8,06%, a HPS 20.774 glasa ili 4,36%). Prva je osigurala 3, a druga 2 poslanička mandata. Obje stranke imale su najjače društveno uporište na područjima znatnije hrvatske populacije — HTS u travničkom okrugu sa ukupno 13.198 glasova, gdje je nosilac liste bio livanjski župnik fra Jako Pašalić, veoma popularan među tamošnjim Hrvatima, a HPS u mostarskom izbornom okrugu s ukupno 10.040 glasova, gdje

¹¹⁵⁾ Isto, prez. br. 130026/20.

¹¹⁶⁾ Isto, prez. br. 12931/20.

¹¹⁷⁾ Isto, prez. br. 12913/20.

je nosilac liste bio fra Didak Buntić, najistaknutije ime u ovoj stranci i afirmisani javni radnik u toku rada narodnih vijeća.

Vodstvo HPS nije krilo da je na izborima za Konstituantu doživjelo izborni neuspjeh. Izborni neuspjeh nastojao se opravdati nizom okolnosti, ali u prvom redu »samovoljom općinskih organa«, jer su, navodno, mnogi ljudi, posebno iz redova Hrvata »ispušteni i brisani iz biračkih spiskova«. Sve je to, navodno, činjeno pod vidom da se ne daje pravo glasa »stranih ljudima«.¹¹⁸⁾ Zanimljivo je istaći da je okružni načelnik Banje Luke na sličan način objašnjavao i pravdao neuspjeh Radikalne stranke u tom okrugu, dodajući da su srpski birači, naročito sa sela, ispušteni iz biračkih spiskova koje su, inače, sastavljale gradske opštine koje su bile u rukama Muslimana.¹¹⁹⁾ Karakteristika izborne kampanje hrvatskih stranaka, a takođe i vodstva JMO, bila je i u tome što oni nisu ni pokušavali vršiti politički uticaj među Srbima, što, opet, nije bio slučaj sa srpskim strankama u Bosni i Hercegovini, koje su, gdje god su mogle, to činile.¹²⁰⁾

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) osvojila je ukupno 18.074 glasa i time osigurala 4 poslanička mjesta. Procentualno je dobila 4% od ukupnog broja glasova. Najbolji rezultat ostvaren je u sarajevskom izbornom okrugu (4.198 glasova), dok je u travničkom, banjolučkom i tuzlanskom okrugu, gdje su nosioci liste ove stranke uspjeli da se izbore za poslanički mandat, imala približno jednak broj glasova. (u prosjeku preko 3.000). Najslabiji uspjeh ostvaren je u bihaćkom izbornom okrugu (490 glasova). U cjelini se može konstatovati da je ova stranka ostvarila relativan izborni uspjeh, s obzirom na to da su vlasti s velikim podozrenjem pratili njenu aktivnost i činili joj razne smetnje. Politički zborovi ove stranke najčešće su bili rasturani, a njeni aktivisti proganjani. Zanimljivo da su vlasti ocjenjivale ovaj izborni rezultat KPJ kao slab, s obzirom na ukupnu angažovanost komunista i njihovih pristalica na ovim izborima. Posebno se isticao primjer u travničkom izbornom okrugu, gdje je KPJ osvojila jedan poslanički mandat. Vlasti su smatrale da je KPJ u ovom izbornom okrugu doživjela izborni neuspjeh, s obzirom na njenu široko zasnovanu i provedenu propagandu na ovom terenu, a i na činjenicu da su se tu nalazila velika industrijska preduzeća, posebno u zeničkom kotaru, s dosta brojnom radničkom klasom koja nije dovoljno podržala KPJ, već se opredijelila za nacionalne građanske stranke.¹²¹⁾ Treba reći da je KPJ imala protiv sebe ne samo organe vlasti s njenim policijskim i žandarmerijskim aparatom, već i sve političke građanske stranke koje su, uglavnom, sve razvijale antikomunističku propagandu. I u toku izbora građanske stranke bile su solidarne u tom antikomunističkom stavu. Za to, između ostalog, lijep primjer pruža

¹¹⁸⁾ *Jugoslavija*, br. 265, god. III, od 29. studenoga 1920.

¹¹⁹⁾ ABH, FZVS, br. 12776/20.

¹²⁰⁾ *Jugoslavija*, br. 276, god. III, od 14. prosinca 1920.

¹²¹⁾ ABH, FZVS, prez. br. 13008/20.

podrška JMO HPS na naknadnim izborima na biralištimu u Jezeru (kotar Jajce) i Lisopercima (kotar Prozor) i poziv svojim pristalicama da glasaju za kandidate HPS samo da bi onemogućili izbornu pobjedu kandidata KPJ. Takav korak vođstvo JMO pohvalio je i okružni načelnik u Travniku u svom izvještaju dostavljenom Ministarstvu unutrašnjih dela. On ističe, pored ostalog, da su time Muslimani »... pomogli svojim glasovima jednu stranku prijateljsku državi protiv jedne očito neprijateljske državi«. ¹²²⁾

Prema tome, samo je sedam političkih organizacija s područja Bosne i Hercegovine obezbijedilo poslaničke mandate u Konstituenti. Ostale političke organizacije i grupacije koje su istakle svoje kandidatske liste ostale su bez poslaničkih mandata. To se odnosi na Čokorilovu Srpsku narodnu organizaciju, političku grupaciju Muslimana okupljenu oko lista *Domovina*, koju je predvodio Šerif Arnautović, Muslimansku težačku stranku, Muslimansku narodnu stranku i Socijaldemokratsku stranku, odnosno »zvonaše«. Većina ovih političkih organizacija prestala je da postoji nakon izbora za Konstituantu, a neke će se opet aktivirati pod izmijenjenim nazivom na narednim parlamentarnim izborima koji su održani u martu 1923. godine. Poslije izbora za Konstituantu politički život u Bosni i Hercegovini u cjelini je ušao u jednu mirniju kolotečinu. On će se privremeno prenijeti u Ustavotvornu skupštinu, gdje se otvorila rasprava o nacrtima ustava, u prvom redu o vladinom ustavnom nacrtu.

Nusret Šehić

ELECTIONS FOR THE CONSTITUENT ASSEMBLY
ON THE TERRITORY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
(NOVEMBER 28, 1920)

Summary

Elections for the Constituent Assembly in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were the first parliamentary elections in the newly founded state. They had a special importance for Bosnia and Herzegovina, because they were the first parliamentary elections ever held on this soil. The elections took place in rather unsettled conditions in the country. Bosnia and Herzegovina with its specific agrarian relationships had been particularly affected by them. A number of political parties had been formed in Bosnia and Herzegovina after the World War I, mostly on a religious and national foundation,

---

¹²²⁾ Isto.

and their voters found themselves divided on the nacional basis just before the elections. The leading political influence among Serbs in Bosnia and Herzegovina had the Radical Party and the League of Peasants. The Yugoslav Democratic Party, which advocated the Yugoslav unitarianism, had the majority of its supporters among the Serbs here. The most influential and well organized party of the Moslems was the Yugoslav Moslem Organizations (YMO), whereas the Croats in Bosnia and Herzegovina were divided between their two parties: the Croatian Peasant Party and the Croatian Popular Party. The Communist Party of Yugoslavia and the Social-Democratic Party of Yugoslavia (so called the »Zvono« Group) represented the working class and tried to have their supporters regardless to their national and religious affiliations. A few questions were rather dominant: agrarian issues, internal governmental structure and, in this respect, the position and status of Bosnia and Herzegovina in the new state. The elections were held according to the articles of the Electoral Law, which had been modelled after the Serbian Electoral Law, and had been passed by the Temporary People's Representative Body. It had a lot of democratic features, but some limitations, too. Women and active military personnel were denied a right to cast a ballot. The Law on the whole favored the strong political parties and limited the small ones. One M.P. was to be elected within a single polling district, which was the same as the former administration district with 30.000 inhabitants. The M.P. nominee had to meet certain requirements (to hold a college degree). In Bosnia and Herzegovina nine parties took part in the elections, out of 22 that existed on the whole territory of the Kingdom. The majority of Moslems voted for the Yugoslav Moslem Organization; Croats split their ballots between the Croatian Peasant Party and the Croatian Popular Party; whereas Serbs voted mostly for the League of Peasants and the Radical Party. The Communist Party of Yugoslavia had a relative electoral success (four seats). The smaller political parties were wiped out from the political scene. The existing national and religious differences became even greater after the elections. Moslems continued to gather around its only political party (YMO). Croats underwent the similar process sticking, after 1923, mostly to the Croat Republican Peasant Party since the other two Croatian parties ceased to play a major political role among the Croats in Bosnia and Herzegovina. The political life of Serbs in Bosnia and Herzegovina continued to display the earlier tendency, i.e. voters had their sympathies split among the several party organizations.